

ВНЗ "НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ УПРАВЛІННЯ"

НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ ІНСТИТУТ
ПРАЦІ І ЗАЙНЯТОСТІ НАСЕЛЕННЯ

Суспільно-науковий проект
"Духовні цінності українського суспільства
у світлі співпраці суспільствознавства і богослов'я"
(2001-2020)

Цивілізаційні, економічно-правові та духовні чинники відродження та збереження людського потенціалу України: погляд суспільствознавства та богослов'я

XIX
ВСЕУКРАЇНСЬКА НАУКОВО-ПРАКТИЧНА КОНФЕРЕНЦІЯ

Київ 2020

УДК 082+2+3
ББК 60+86
Ц 57

Розповсюдження та тиражування
без офіційного дозволу
ВНЗ "Національна академія
управління" заборонено

*Рекомендовано до друку Вченою радою
ВНЗ «Національної академії управління» (протокол № 8 від 22.12.2020 р.) і
Вченою радою «Науково-дослідного інституту праці і зайнятості
населення Міністерства соціальної політики України і НАН України
(протокол № 11 від 26.11.2020 р.)*

Редакційна колегія:

Єрохін С.А., д.е.н., професор
Баранівський В.Ф., д.філос.н., професор
Штулер І.Ю., д.е.н., професор
Єрмошенко М. М., д.е.н., професор
Ільчук Л. І., к.політ.н, доцент
Цаплик І.В., начальник редакційно-видавничого відділу видавництва "Національної академії управління"

Відповідальний за випуск: Баранівський В.Ф.

Упорядник: Цаплик І.В.

Ц 57 **Цивілізаційні, економічно-правові та духовні чинники відродження та збереження людського потенціалу України: погляд суспільствознавства та богослов'я:** Матеріали XIX всеукраїнської науково-практичної конференції. – К.: ВНЗ "Національна академія управління", 2020. – 76 с.
ISBN 978-617-7386-32-1

У збірці представлені матеріали учасників XIX всеукраїнської науково-практичної конференції "**Цивілізаційні, економічно-правові та духовні чинники відродження та збереження людського потенціалу України: погляд суспільствознавства та богослов'я**", проведеної 29 жовтня 2020 р. у рамках суспільно-наукового проекту "Духовні цінності українського суспільства у світлі співпраці суспільствознавства і богослов'я". Організатори конференції: ВНЗ "Національна академія управління", Науково-дослідний інститут праці і зайнятості населення Міністерства соціальної політики України і НАН України.

ISBN 978-617-7386-32-1

© «Національна академія управління», 2020

ЗМІСТ

Пленарне засідання

Баранівський В.Ф. Збереження людського потенціалу як основна мета і головний чинник розвитку українського суспільства	5
Саух П.Ю. Духовний чинник як життєдайна основа сталого розвитку людини. Проблеми та шляхи їх вирішення	8
Ільчук Л.І. Соціальне інвестування в громаду як основа збереження людського капіталу: сутність; характеристики; принципи; форми; напрями	14
Медвідь Ф.М., Твердохліб А.І., Урбанський М.В., Кутузов В.А. Демографічна безпека як важлива складова національної безпеки України	23
Пилипенко О.Є. Сучасна демографічна ситуація в Україні: нові виклики	25
Михайлов В.С., Єфімова В.В. Людський потенціал як інтегральна характеристика життєдіяльності суспільства	30

СЕКЦІЯ 1

Духовні (релігійні), правові, військові аспекти зміцнення людського потенціалу України

Протосерей Шепетяк О. Принципи католицької соціальної доктрини як невід'ємна складова гуманної економіки	33
Шевчук О.В., Дєточка О.Д. Людський потенціал України та комплектування її Збройних Сил особовим складом в умовах агресії з боку Російської Федерації	38
Ворощук О. Законодавче врегулювання державно-релігійних відносин у процесі інституалізації військового духовенства (капеланської служби) Збройних сил України	41
Коваль І.А. Професор Василь Баранівський про духовність особистості та соціальний механізм її розвитку	43

Маевская Л.Б. Идеи Ибн Таймии (1263-1328) и их влияние на идеологию современных радикально-экстремистских организаций	47
Гордієнко М.Г. Принципи утилітаризму в постсекулярну добу	51
Мухаммад Ага Хайсам. Роль продукции "стандарта халяль" в развитии туристического бизнеса в Украине	56

СЕКЦІЯ 2

Економічні, психологічні, гендерні аспекти зміцнення людського потенціалу України

Болюбах В. Вплив гендерних проблем на розвиток сучасної сім'ї	61
Мартиненко М.М. Міжнародний досвід боротьби з домашнім насильством як один з напрямків розвитку формування та використання людського потенціалу	64
Поляк Н.О. Розроблення системи показників та індикаторів для визначення стандартів безпеки та благополуччя дитини	67
Нікітіна І.В. Духовно-психологічна підтримка здобувачів вищої школи Національного університету харчових технологій	70
Лозниця С.А. Природа людини та соціокультурні чинники агресивності: тенденції і можливості	72

ПЛЕНАРНЕ ЗАСІДАННЯ

В.Ф. Баранівський*

ЗБЕРЕЖЕННЯ ЛЮДСЬКОГО ПОТЕНЦІАЛУ ЯК ОСНОВНА МЕТА І ГОЛОВНИЙ ЧИННИК РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Світова спільнота ще наприкінці ХХ століття визначила два головні пріоритети суспільного розвитку:

- 1) забезпечення розвитку людського потенціалу як основної мети і головного чинника розвитку;
- 2) забезпечення сталого розвитку як безальтернативної умови подальшого розвитку людської цивілізації.

(Зокрема була прийнята в 2006 р. оновлена стратегія сталого розвитку ЄС "Європа – 2020". Є відповідний і український документ з цього питання: Стратегія сталого розвитку "Україна – 2020", затверджена Указом Президента України від 12.01.2015 р. N 5/2015).

Деякі науковці вважають, що *"сталий розвиток суспільства це такий, при якому задоволення потреб у природних ресурсах нинішніх поколінь не повинне ставити під загрозу можливості майбутніх поколінь задовольняти свої потреби"* [О. В. Панькова (м.Львів) та ін.; 1, с.191]. Водночас є всі підстави вважати, що сталий розвиток суспільства забезпечується не тільки наявними природними ресурсами, а й рівнем духовності, культури, морально-психологічним станом суспільства.

Людський потенціал є інтегральною характеристикою життєздатності суспільства. Проблема збереження людського потенціалу в

* доктор філософських наук, професор, академік АНВО України, УАПН завідувач кафедри соціально-гуманітарних дисциплін та іноземних мов ВНЗ "Національна академія управління"

Україні на сьогодні є особливо актуальною. За Індексом людського розвитку (ІЛР) Україна в рейтингу 2018 р. зайняла 88 місце серед країн світу, в 2010 р. – 69 місце, що свідчить про його зниження та невисокий рівень.

Які проблеми найперше потрібно вирішувати в Україні для збільшення людського потенціалу? Вони є очевидними та невідкладними.

З 1.01.1993 по 1.01.2020 року кількість людей в Україні зменшилася з 52.244,1 тис. до 41.902,4 тис.

Тривалість життя в Україні: жінок – 77, чоловіків 66,9 років, середня – 71 рік. В ЄС – 81 рік.

Надалі прогноз також невтішний – буде зменшуватись кількість населення, зменшуватись народжуваність. В ООН прогнозують, що в 2100 році в Україні буде менш ніж 25 млн. громадян, з них третина – пенсіонери.

В Україні стабільно зростає кількість хворих людей, особливо серед молоді, кількість ВІЛ-інфікованих, збільшується число хворих туберкульозом у поєднанні з ВІЛ/Снідом тощо.

В країні збільшується рівень безробіття. За оцінками Торгово-промислової палати України, рівень безробіття сьогодні складає 13,7-15,4%. Це найвищий показник за останні 15 років, – про це повідомив президент Торгово-промислової палати України Геннадій Чижиков. За час карантину рівень реального безробіття в Україні подвоївся. Загалом безробітних в Україні не менше 2,5-2,8 млн. громадян (дані на квітень 2020 року).

Які економічні наслідки безробіття?

В умовах держави суспільного добробуту (welfare state), коли держава виконує функцію страхувальника від втрати роботи, виплачуючи безробітним компенсацію за втрату роботи, безробіття має подвійне навантаження на державний бюджет. З однієї сторони, людина, яка втратила роботу, перестає сплачувати податки до державного бюджету (податок на доходи зайнятих), з іншої сторони вона отримує компенсації за втрату роботи з державного бюджету. Соціальний наслідок безробіття – марнується людський потенціал.

Ще один чинник негативного впливу на здатність громадян до активної продуктивної діяльності є бідність. За даними Міністерства соціальної політики, у 2019-му році в Україні за межею бідності проживали 38,5% населення. До кінця 2019 року рівень бідності міг зрости до 45%. З урахуванням сучасної проблеми з коронавірусом бідність в Україні зростає.

Назву лише деякі глибинні (на наш погляд) причини низької ефективності людського потенціалу в Україні.

Найперше, це олігархічність та певна корумпованість системи влади та державного управління. Це розкрадання грошей та цінностей через

банківські афери, низька ефективність правозахисної системи, безсистемна діяльність органів влади. Так, наприклад, понад 5 мільйонів гектарів земель в Україні були незаконно виведені у приватну власність з 1991 року за допомогою так званої "безоплатної приватизації" (по-суті земля вкрадена в держави приватними особами). Скільки робочих місць та користі принесла б ця земля в руках чесних людей? Ще один приклад: нещодавно розкрита велика афера в системі "Нафтогаз України". Називають суму втрат держави – 75 млрд. гривень. А виведені кошти держави в офшорні зони та інші афери?

Корумпованість влади та суспільства в цілому підсилюють та генерують недосконалість законів, системи державного правління. Так, наприклад, рішенням Конституційний суду України в жовтні 2020 року, по-суті, відмінив кримінальну відповідальність за обман в електронних деклараціях чиновників про їх доходи. Є очевидною несправедливість прийнятих Конституційним судом рішень. Нездатність влади протидіяти таким рішенням засвідчили про слабкість та корумпованість всієї системи влади в Україні.

Соціальна нерівність, бідність, безробіття, корупція, інші негативні явища приводять не тільки до спаду економіки, але й підривають основи духовного життя, віру людей в справедливість, можливість реалізувати себе.

Дуже негативно на людський потенціал в Україні впливає відсутність в державі системної роботи по патріотичному, національно-патріотичному вихованню громадян. 9 жовтня Кабінет міністрів України затвердив план реалізації Стратегії національно-патріотичного виховання на 2020-2025 роки і схвалив концепцію Державної цільової соціальної програми національно-патріотичного виховання на цей період. Про це повідомив міністр Кабінету міністрів Олег Немчинов у Telegram (<https://ua.korrespondent.net/ukraine/4282930-v-ukraini-zatverdily-stratehiui-natsionalno-patriotychnoho-vukhovannia>). Міністр повідомив висновки із соціологічного опитування: "занепокоєння викликає проблема щодо готовності до захисту України зі зростом в руках – 60,2% респондентів не мають таких намірів. Найчастіше про готовність брати участь у захисті України говорять жителі Заходу, найменше – Донбасу, тільки 37,6% респондентів готові захищати незалежність і територіальну цілісність України ненасильницькими методами, такими як волонтерство, благодійність". Така інформація потребує дуже серйозного сприйняття та відповідної реакції з боку управлінців та всього суспільства. Стратегія та Державна програма національно-патріотичного виховання мають стати ключовим дороговказом нашої наукової та педагогічної роботи.

Як видно із соціологічного опитування, ще не всі в Україні розуміють, що на агресію ворога згідно Конституції необхідно відповідати адек-

ватно, всіма наявними засобами. Не всі глибоко усвідомили, що Україна є самостійною державою, а її народ має глибоку історію, свої традиції, культуру, що в цивілізаційному плані історично принципово відрізняються від північного сусіда та мають переваги над ним. Всі ці цінності має донести людям система державних органів, система освіти, культури, громадських організацій. Не можуть бути поза цим процесом і релігійні організації, незалежно від віросповідання та конфесій. Україна – наш спільний дім. Всі ми повинні працювати в інтересах українського народу, української держави.

1. Панькова О.В. Людський потенціал України у контексті сталого розвитку: концептуальні та емпіричні аспекти / Вісник Львівського університету. Серія соціологічна. 2012. Випуск 6. С. 191-202.

П.Ю. Саух*

ДУХОВНИЙ ЧИННИК ЯК ЖИТТЄДАЙНА ОСНОВА СТАЛОГО РОЗВИТКУ ЛЮДИНИ. ПРОБЛЕМИ ТА ШЛЯХИ ЇХ ВИРІШЕННЯ

Розвиток людського потенціалу України потребує пріоритетної уваги з боку держави, особливо враховуючи його нинішній стан в країні. За індексом людського розвитку, яким вимірюється інтенсивність прогресу держав, Україна у 2019 році посіла 88 позицію із 189 країн, які представлені в доповіді ПРООН. З одного боку, це відносить Україну до високої категорії людського розвитку зі значенням Індексу людського розвитку 0,750 (ІЛР). З іншого боку, Україна з часу своєї незалежності демонструє негативну динаміку ІЛР. Так серед держав світу у 1991 році Україна посідала 47 місце, у 2000 році – 75 місце, у 2010 – 82 місце, у 2015 – 84 місце, що свідчить про регресію людського капіталу в нашій державі. Невипадково дана проблема вимагає невідкладного державного втручання для її розв'язання, оскільки відсутність нагального реагування може згодом призвести до соціальної і гуманітарної катастрофи в Україні.

За результатами дослідження провідного аналітичного центру Атлантична Рада (Atlantic Council) стан розвитку людського капіталу є досить сумним: населення стрімко скорочується і старіє; народжуваність значно нижча рівня, необхідного для простого відтворення населення;

* доктор філософських наук, професор, академік НАПН України

частка працездатного населення зменшується; зростає трудова міграція; відбувається погіршення стану здоров'я населення та зниження якості освіти, що призводить до дефіциту інноваційного людського капіталу в усіх галузях економіки [1].

Але тут існує одна надзвичайно важлива деталь. Індекс людського розвитку не враховує духовний чинник людського потенціалу, який постав в Україні перед викликами бездуховності. Проблема духовної кризи, якщо бути абсолютно відвертим, пронизує сьогодні усі пори суспільства. Руйнуються й спотворюються ідеали, деформуються духовно-моральні цінності, зростає відчуженість, панує невпинне прагнення до комфорту будь-якою ціною. Виникає духовний вакуум, людина втрачає духовну вісь особистості. Зовні ніби це й непомітно. Навпаки, люди стають активнішими й функціональнішими, діловитішими й інтелектуальнішими, живуть комфортніше й заможніше, але повсюдно втрачають здатність до співпереживання, співчуття й любові. Пояснюється це багатьма причинами: соціальними й природними катаклізмами, соціально-економічною кризою, епідеміологічною ситуацією (COVID-19), війною на Сході, втратою ідеологічних орієнтирів, протистоянням регіонів, міжконфесійним протистоянням, й просто, так би мовити, модою на "свободу без совісті". Подолання їх вимагає цілого комплексу економічних, соціальних, політичних заходів, направлених на формування ціннісної орієнтації сучасної людини, її моральних та ідеологічних імперативів, становлення нового світогляду, який відповідав би новій добі. Без цього неможливий якісно новий рівень людського розвитку. Й тут потрібні узгоджені зусилля держави, сім'ї, освіти, церкви й суспільства загалом.

Звісно, духовна криза постає сьогодні загальносвітовою проблемою. Зростання відчуженості, байдужості, почуття покинутості, тваринної жорстокості, втрата милосердя, тяжіння до мінімізації зусиль і максимізації "кайфу", тілесної насолоди і зручностей – усе це стає сьогодні нормою. "Досвід нелюдськості, – зазначає французький філософ Андре Глюксман, – для нас набагато більш відчутний і зрозумілий, ніж досвід досконалої людськості" [2]. "Ми живемо в світі, – з гіркотою говорить уругвайський письменник Едуардо Галеано, – де похорони важливіші померлих, де весілля важливіше любові, де зовнішність важливіша розуму. Ми живемо в культурі упаковки зневажливого змісту" [3].

Не випадково таку глибоку стурбованість з цього приводу висловлюють вчені Римського клубу в Ювілейній доповіді 2018 року "Come on!" ("Старий світ приречений! Новий світ неминучий!"). Ця проблема стала однією із головних у більшості доповідей знакових фігур на Всесвітньому економічному форумі в Давосі (2020 р.).

На жаль, в Україні усе це набуває потворніших форм, де фактично заблоковані канали вертикальної соціальної мобільності, де зростає наркоманія, алкоголізм, дитяча і підліткова проституція, агресивність і жорстокість, а засоби масової інформації пропагують насилля, егоїзм і аморальність як соціальну норму. Система комунікацій, що активно розвивається, в тому числі Інтернет, сприяє виникненню умов для зростання економічних та інших правопорушень. З подальшим розвитком інформаційного суспільства зростає загроза розриву між так званою інформаційною елітою (тими, хто займається розробленням інформаційних технологій) і тими, хто виступає простими споживачами. В межах стрімкого зростання інформаційного простору виникає політичне та ідеологічне маніпулювання різноманітним інформаційним матеріалом, яке призводить до інформаційного та культурного тиску.

На базі інформаційних технологій здійснюється небажане втручання в особисте життя людини. Усі ці проблеми зорієнтовані на максимальні економічні та політичні прибутки й мають загрозливу тенденцію до збільшення. Інформаційна революція, як це не парадоксально, потрапивши у полон до вільного ринку, поглиблює морально-духовну кризу.

Вузький, примітивний прагматизм невпинно деформує світогляд, особливо молодих людей. Не випадково уявлення нашої молоді про успішну трудову діяльність (не без "допомоги" сім'ї, новоспечених "коучів успіху", грантових експертів) зорієнтоване на фантастично обездушеним спосіб життя. Усе, що не пов'язане з принципом володарювання (честь, співчуття, дружба, любов, людська гідність тощо), відводиться на задній план і позбавляється соціального і культурного престижу [4]. Чи не тому ми стали свідками тотального агресивного непрофесіоналізму, недостатньо розвиненого критичного мислення, обмеженою загальною ерудицією? "Неуки, – іронізує наш вітчизняний письменник Олександр Ірванець, – роззирнувшись і переконавшись, що такі становлять у громаді більшість, перестали соромитись свого нецтва, проголосивши його нормою". Повсюдний ефект Данінга-Крюгера, низька компетентність, загальна неосвіченість, кліпове мислення не дозволяють їм усвідомити свій життєвий примітивізм. Про ціну людського досвіду, загальнолюдських цінностей й милосердя загалом вже не йдеться. Значна частина молоді категорично налаштована на заперечення авторитету батьків, авторитету дорослих, який завжди був імперативом виховання в усі часи, в усіх культурах і релігіях. Прикро. Фізіологічна неохочість, яка несе в собі несприйняття того, що створили попередні покоління – дуже небезпечна хвороба. Вона спонукає жити на впомацки й робити майбутнє книгою сліпих.

Що робити у цій непростій ситуації – відповісти непросто. Сподіваються, нам усім (сім'ї, школі, церкві, суспільству) вистачить мудрості усвідомити реальні загрози й зрозуміти, що йдеться про незворотний об'єктивний процес. Протистояти йому означало б приблизно ту логіку дій, за якої не будують громовідвід, а створюють товариство по боротьбі з блискавкою. Тим паче, ще гірше заспокоювати себе, ніби суспільство переживає справжній "духовний ренесанс", здатний забезпечити сталий людський розвиток. Навпаки, це має передбачати продукування нової стратегії ефективних дій з подолання бездуховності, запобігання їй або пом'якшення її наслідків.

Якщо говорити про можливості освіти, то це означає, що, по-перше, необхідно забезпечити синергію навчання й виховання. З давніх часів відомо, що освіта – це не просто ретрансляція знань, а складний процес передачі суспільством молодому поколінню соціального досвіду з метою підготовки його до активної участі у суспільному житті. Якщо освіта формує світорозуміння, знання законів світобудови, то виховання формує його світогляд, тобто ставлення людини до світу. Іншими словами, освіта – це "навчання пізнанню чогось", а виховання – "навчання певним способом жити". В українській етнопедagogіці "виховати" означає уберегти від зла, а "виховання" тлумачиться як процес оборони від зла протягом життя. "Навчання, – пояснював В. О. Сухомлинський, – це лише одна із пелюсток тієї квітки, що називається вихованням у широкому розумінні цього поняття..." [5]. Тобто сьогодні має йтися у певному розумінні про спеціально організоване "едукативне середовище" на зразок давньогрецького світоглядного ідеалу "пайдейї", який поєднував виховання, навчання, включеність людини у весь комплекс культури й природи, і лише через цю включеність виходив на її освіченість.

По-друге, ми маємо зупинити процес "вимивання" гуманітарної життєдайної складової та розширити світоглядну матрицю освіти. Сучасні технократичні підходи, що характеризуються відсутністю цілісного бачення глобалізованого світу та його архітекtonіки, не дають не лише узагальненого розуміння тектонічних зрушень в ньому, але й вміння певним чином упорядковувати свої взаємовідносини з природою та іншими людьми, займати відповідну життєву позицію. Абсолютизація ролі спеціалізацій, бездумне "занурення" в цифровізацію призводить до перетворення людини лише на якусь функцію, простий засіб, інструмент її здійснення і, навпаки, абсолютизація універсалізації веде до вироблення в людини верхоглядства, дилетантизму, депрофесіоналізації. Органічне поєднання спеціалізації та універсалізації освіти вимагає виокремлення у її змісті, з одного

боку, таких елементів або форм, які є універсальними (тобто необхідними у всіх видах життєдіяльності за будь-яких умов), а з іншого – таких, що мають лише вузько функціональне призначення, тобто необхідні лише в якомусь окремому виді діяльності. Якщо перші з них складають "ядро" освіти, є її багаторазовим компонентом, то другі можуть змінюватись, постійно оновлюватись залежно від майбутньої професії, регіональних особливостей або профілю подальшого навчання. Сьогодні важливо навчити молоду людину не лише володіти здатністю порушувати і вирішувати конкретні проблеми, оперувати принципами організації, які дозволяли б "зв'язувати" знання та надавати їм прикладний смисл, а й вмінню перетворювати їх у життєву мудрість. Адже мудрість – це знання життя, запліднене добротою, помножене на творче ставлення до життєвих ситуацій і повагу до традицій. Іншими словами, нашими зусиллями мудрість має стати для людини когнітивною експертизою усіх її життєвих практик.

По-третє, переоцінка цінностей, тектонічні зсуви в їх ієрархічній системі спонукають до життя нове педагогічне мислення і вимагають такого конструювання освітнього процесу, яке відповідало б запитам суспільства й самореалізації особистості.

Йдеться про мистецтво введення молоді людини до світу цінностей і суспільно важливих стандартів моральної поведінки, суспільно значима шкала яких зазнала суттєвих трансформацій. Сучасна освіта (як, до речі, суспільство загалом) зіткнулася з двома діаметрально протилежними ціннісними орієнтаціями. З одного боку, ми маємо справу з такими загальнолюдськими базовими цінностями як добро, істина, краса, пов'язаними з категорією "бути", а з іншого – матеріальними, утилітарними цінностями, що розгортаються у площині культури володарювання та споживацтва й характеризуються категорією "мати".

Протистояти цим об'єктивним процесам безглуздо. Подобається нам чи ні, ми маємо сприймати людину як у площині екзистенціалу "бути", так і екзистенціалу "мати".

А це означає, що ми мусимо рахуватися із радикальними змінами у житті молодих людей, сповідуваними цінностями, способом і стилем їх життя. Рахуватися, звісно, не означає схвалювати (особливо, коли йдеться про негативні явища), а передбачає розроблення стратегії ефективних дій для подолання зла, запобігання йому або пом'якшення його наслідків. Йдеться про орієнтацію на ідею "нового гуманізму", який не ідеалізує людину, не заперечує наявності в ній антигуманного, деструктивного. Адже, визнавши свободу людини, ми тим самим визнаємо її відкритість до добра й зла. Добро, як і зло – не факт, це справа вибору. Тому ніхто не

убезпечений ні від добра, на від зла. Тобто йдеться про більш гнучкий освітній процес, у який включені нехтувані раніше вузько прагматичні та споживацькі цінності; освітній процес, у якому здійснюється раціональна оцінка реальності, враховується значення споживацьких та утилітарних цінностей у задоволенні різноманітних людських потреб; освітній процес, в ході якого відбувається озброєння молоді навичками і вмінням щодо забезпечення пристойних умов існування ("мати", щоб "бути", в контексті професійної і людської гідності); освітній процес, де здійснюється виховання цілісної особистості, яке досягається за умови, коли конгруентність між "реальним Я" і "ідеальним Я" наближається до одиниці (урівноважується).

Але криза бездуховності поставила перед освітою ще набагато складніші проблеми, ніж нам здається на перший погляд. Без визнання в суспільстві архіважливої ролі освіти, без створення в країні атмосфери державної пріоритетної освіти досягти результативності у подоланні бездуховності практично неможливо. Тим паче, що це пов'язано з проблемою відсутності цементуючого ідеалу суспільства. Українське суспільство, на жаль, втратило традиційні зв'язки й скрепи, розкололось на багаточисельні спільноти (за соціальними, політичними, регіональними, віковими, релігійними ознаками). Й така спільнота, переслідуючи свої інтереси, продукує в стані перманентної війни за уми й душі людей власні правила й принципи життя. Звідси – безліч знань-поглядів, замкнених на окрему людину, на його "правду". В суспільстві тепер панує не "філософічність", а "філодоксичність", де кожен має свою "доксу", свою правду.

Істини тут не доводяться, а просто технічно подаються у вигляді приписів, рецептів, які латентно скеровують людину, як потрібно діяти в тій чи іншій ситуації [6].

1. <http://atlanticcouncil.org/blogs/ukrainealert/why-ukraine-still-so-poor>
2. Глюксман А. Философия ненависти. М.: АСТ Москва, Транзиткнига, 2006. С. 27.
3. Эдуардо Галеано. Цитаты, афоризмы и высказывания // citatu.info.eduardo galeano
4. Саух П.Ю. Від розбалансованості до синергії освітнього процесу: проблеми і перспективи // Горизонт духовності виховання: колективна монографія / The Horizon of Spirituality of Education: collective monograph. Уклали й підготували Йонас Кевішас та Олена М. Отич. Вільнюс: Zuvedra, 2019. 584 с.
5. Сухомлинський В. О. Школа радості // Вибр. Тв.: У 5 т. Т. 3. Київ, 1977. С. 13.
6. Саух П. Ю. Сучасна освіта: портрет без прикрас: Монографія. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2012. 381 с.

СОЦІАЛЬНЕ ІНВЕСТУВАННЯ В ГРОМАДУ ЯК ОСНОВА ЗБЕРЕЖЕННЯ ЛЮДСЬКОГО КАПІТАЛУ: СУТНІСТЬ; ХАРАКТЕРИСТИКИ; ПРИНЦИПИ; ФОРМИ; НАПРЯМИ

Політико-економічні та соціальні перетворення в Україні проходять в складних умовах: стагнація економіки під впливом пандемії; радикальні реформи, як секторальні (медична, освітня), так і адміністративно-територіальні; військові події на Сході України. Одночасно з цими реформами, які часто викликають неоднозначне ставлення з боку громадян, проходять зміни у принципах формування бюджетів різних рівнів та делегування повноважень з центру, які досить часто не підкріплені фінансово.

У сучасному суспільстві саме людський капітал становить основу багатства, він визначає конкурентоспроможність економічних систем, стає ключовим ресурсом їхнього розвитку. Здатність економіки створювати і ефективно використовувати людські ресурси дедалі більше визначає економічну силу нації, її добробут. За даними Світового банку і Програми розвитку ООН, нині на планеті фізичний капітал (накопичені матеріальні блага) становить лише 16% загального надбання, природні багатства – 20%, а людський капітал або накопичені інвестиції в людину – 64-65%. Але це усереднені дані, оскільки у найрозвиненіших країнах частка людського капіталу сягає близько 80%. У першу десятку рейтингу увійшли такі країни, як Сінгапур, Корея, Японія, Гонконг, Фінляндія, Ірландія, Австралія, Швеція, Нідерланди та Канада. Україна набрала 0,65 бала з максимальних 1, що трохи вище, ніж середньому по світу (0,57%) (дані за 2017 рік)[1]. Натомість, у структурі національного багатства України, людський капітал становить приблизно 45% з негативною динамікою, а в країнах "сімки" і ЄС понад 75%. Така диспропорція провокує серйозні проблеми у нашій державі. Непокоїть ситуація в сфері демографічного розвитку та стану здоров'я населення.

Низький рівень доходів може унеможливити доступ окремих груп населення до найважливіших, основних суспільних послуг. Інвестиції в соціальну сферу або соціальне інвестування (Social Investing) передбачають здійснення цілеспрямованої довгострокової політики територіальних

* кандидат політичних наук, доцент, заст. директора Науково-дослідного інституту праці і зайнятості населення Міністерства соціальної політики України і НАН України.

та Об'єднаних територіальних громад (далі ОТГ) і у місцевих співтовариствах, спрямованої на вирішення суспільно важливих завдань. Крім того, такі інвестиції передбачають взаємне вкладення ресурсів і, відповідно, взаємні вигоди всім учасникам процесу. Соціальні інвестиції відіграють виключно важливу роль у суспільстві, так як від їх величини в значній мірі залежить рівень і якість життя населення. Ефективність соціального інвестування виражається в зростанні показників соціального розвитку, підвищенні рівня соціальної справедливості, зменшенні соціальної напруги, збільшенні кількості дітей в домогосподарствах, зміні в індексах споживчих цін, зменшенні рівня безробіття, збільшенні соціального капіталу та соціального потенціалу громад та ОТГ. Соціальні інвестиції є матеріальні, технологічні, управлінські або інші ресурси, а також фінансові кошти, які спрямовуються за рішенням керівництва на реалізацію соціальних програм, розроблених з урахуванням інтересів основних внутрішніх і зовнішніх зацікавлених сторін з наміром, що у стратегічному відношенні громадою буде отриманий певний (хоча і не завжди і не просто вимірюваний) соціальний і економічний ефект.

На думку автора, соціальні інвестиції – один з основних інструментів реалізації соціальних програм в громаді (ОТГ). Вони повинні забезпечувати певний ефект не лише інвестору (бізнес-ефект), але й тому, хто їх отримує (соціальний ефект): окремій особі, групі людей, місцевому співтовариству чи суспільству в цілому (насамперед, це підвищення рівня і якості життя людей шляхом задоволення їх матеріальних, духовних або соціальних потреб).

В свою чергу, соціальний ефект (social value added) – це внесок діяльності громади у вирішення певної соціальної проблеми місцевого співтовариства в цілому або окремої групи усередині цього співтовариства (дітей, студентів, працівників і їх сімей). Під бізнес – ефектом або вигодою для бізнесу (business value added) слід розуміти вплив соціальних інвестицій на його основну діяльність, тобто користь, яку реалізація соціальних програм приносить основній діяльності компанії, що знаходиться на території ОТГ. Саме цим і відрізняються соціальні інвестиції від будь-яких інших інвестицій. Разом з тим, варто зазначити, що така відмінність досить умовна, оскільки будь – які інвестиції мають певний ефект не лише для компанії, але і для суспільства в цілому, хоча, можливо більш опосередкований.

Загальна мета соціального інвестування визначається як вкладення грошових та інших ресурсів в об'єкти соціальної сфери для отримання доходу або іншого соціального ефекту, зокрема для підвищення рівня і якості життя населення за допомогою створення нових технологій і ме-

ханізмів задоволення матеріальних, духовних і соціальних потреб громадян. Цілі соціального інвестування різні для таких суб'єктів, як держава, комерційні і некомерційні організації, іноземні інвестори, фізичні особи, громади. В сьогоднішній, на державному рівні йде переоцінка ролі вкладень в соціальну сферу, здійснюється перегляд їх в якості вигідних соціальних інвестицій. Розбудова сприятливого інвестиційного клімату з боку держави може бути виражена в інвестуванні тих напрямів, за які менше відповідає потенційний інвестор. Це транспортна інфраструктура, житлове будівництво, освіта, наука, медицина, культура, тобто галузі соціальної сфери.

Вищевикладене свідчить про те, що соціальні інвестиції – це не просто роздавання грошей та інших благ, це – обґрунтована та раціонально організована стратегія побудови соціально відповідальної поведінки. Реалізація такої стратегії дозволяє налагодити конструктивний суспільний діалог серед членів громади, забезпечити можливості її консолідації на конструктивній основі. У сучасній вітчизняній науці проблеми людського капіталу та соціальних інвестицій досліджували: О.А. Грішнова; В.І. Куценко; Е.М. Лібанова; А.В. Василик; Ж.В. Поплавська; В.М. Геєць [2; 3;4]. У контексті корпоративної соціальної відповідальності бізнесу класифікацію соціальних інвестицій розробляли: Д.Ю. Вертопрахов; С.М. Хоняєв; А.В. Бондаренко; Л.О. Омелянович; Г.М. Захарчин [5; 6; 7]. Соціальне інвестування, його спрямування, тенденції розвитку досліджувала І. С. Агафонова [8]. Сутність і класифікацію соціальних інвестицій розкриває Н.Я. Яневич [9] та ін.

Аналіз наукових підходів виявив вузьку спеціалізацію соціальних інвестицій у дослідженнях вчених. На сьогодні не вирішена проблема щодо соціально-економічної сутності соціальних інвестицій та їх вплив на соціальний розвиток громади та збереження людського капіталу. Дискусії з даного питання ще не отримали фундаментального та комплексного відображення в соціальній та економічній літературі, що зумовлює інтерес до цієї проблематики.

Державна політика України у сфері місцевого самоврядування спирається на інтереси жителів громад та ОТГ і передбачає децентралізацію влади – тобто передачу від органів виконавчої влади органам місцевого самоврядування значної частини повноважень, ресурсів та відповідальності. В основу цієї політики закладено положення Європейської хартії місцевого самоврядування та найкращі світові стандарти суспільних відносин у цій сфері. Законодавче підґрунтя для докорінної зміни системи влади та її територіальної основи на всіх рівнях почало формуватися у

2014 році. У квітні 2014 року Уряд схвалив основний концептуальний документ – Концепцію реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади. Після цього був затверджений План заходів щодо її реалізації, які дали старт реформі. Закон України "Про добровільне об'єднання територіальних громад", дав змогу почати формувати спроможний базовий рівень місцевого самоврядування. З 2015 по 2019 (станом на 10 листопада 2019 р.) роки в Україні створено 1002 (ОТГ), які об'єднали 490 районів. Закон також запровадив інститут старост в ОТГ. У 2018 році об'єднані громади отримали у комунальну власність майже 1,5 млн. га земель сільськогосподарського призначення за межами населених пунктів. Закон України "Про співробітництво територіальних громад", створив механізм вирішення спільних проблем громад: утилізація та переробка сміття, розвиток спільної інфраструктури тощо. Законом України "Про засади державної регіональної політики" запроваджена державна підтримка регіонального розвитку та розвитку інфраструктури громад.

Пакет законів щодо розширення повноважень органів місцевого самоврядування та оптимізації надання адміністративних послуг, дозволило делегувати органам місцевого самоврядування відповідного рівня повноваження з надання базових адміністративних послуг: реєстрацію місця проживання; видачу паспортних документів; державну реєстрацію юридичних та фізичних осіб, підприємців, об'єднань громадян; реєстрацію актів цивільного стану, речових прав; вирішення земельних питань тощо [10; 11; 12].

Нова законодавча база значно посилила мотивацію до консолідації в країні, створила належні правові умови та механізми для формування спроможних територіальних громад сіл, селищ, міст, які об'єднують свої зусилля у вирішенні соціальних проблем. Також, вже виправдала себе нова модель фінансового забезпечення місцевих бюджетів, які отримали певну автономію і незалежність від центрального бюджету. Успіхи реформи на першому етапі свідчать, що Україна обрала правильний шлях і треба рухатися ним далі. На сьогодні запропоновано новий розподіл Адміністративно – територіального устрою України. Питання стоїть в зменшенні кількості районів шляхом їх об'єднання [13].

Але постає питання з ким рухатися?. Адже реформи на рівні громади здійснюють люди. Саме від них залежить успіх запропонованих реформ. Без розвитку і збереження людського капіталу та соціального інвестування в громаді немає шансів на успіх. Автор статті особисто опитав представників ОТГ щодо їхнього відношення до соціального інвестування в громаді. Як результат, "на місцях" практично не мають уявлення про

нього. Усі ведуть мову про пенсійне забезпечення, сплату комунальних послуг, ремонт доріг тощо. Не усі розуміють, що це спосіб реалізації корпоративної соціальної відповідальності за допомогою цільових програм, які відповідають потребам основних груп зацікавлених осіб – споживачів, персоналу, місцевих громад.

Враховуючи вищевикладене автор статті пропонує для громад та ОТГ деякі методичні підходи щодо розуміння та запровадження ефективного соціального інвестування в рамках їх діяльності. Насамперед потрібно опиратися на принципи, форми та напрями соціального інвестування. При цьому зазначаю, що вони не є універсальними, та можуть змінюватися в залежності від характеру діяльності громади.

До **основних принципів** соціального інвестування можна віднести: соціальна справедливість – соціальні інвестиції повинні бути спрямовані на встановлення соціальної рівноваги, забезпечувати сталий економічний та соціальний розвиток громади; соціально-економічна ефективність – соціальні інвестиції як і інші види інвестицій, повинні бути спрямовані на отримання певного результату та віддачі від вкладень в грошовому або не грошовому (соціальному) вимірі; відповідальності за результат – інвестор несе пряму відповідальність за результати інвестування, усі інвестиції не повинні шкодити соціальному капіталу громади та хоча б якось обмежувати права та можливості будь-якого члена громади; проактивний підхід – соціальне інвестування повинно бути спрямовано на розвиток соціального середовища та передбачати прогресивне зростання рівня життя населення яке є цільовою групою споживання інвестиційних ресурсів; соціальні інвестиції повинні бути інструментом який спонукає до розвитку соціального капіталу та покращення рівня життя населення, а не інструментом підтримки патерналістських настроїв в громаді; законність – усі види соціального інвестування повинні відповідати чинному законодавству України, а також базуватися на світових стандартах здійснення соціально-інвестиційної діяльності; суспільна орієнтованість – головною метою соціального інвестування є покращення соціальної інфраструктури та рівня життя населення, а не отримання доходів інвесторами.

За формами соціального інвестування в громаді можуть бути: соціальні інновації; соціальні програми; волонтерство; асигнування; соціальна відповідальність тощо.

Керівництво громади (ОТГ) повинно (може) здійснювати соціальні інвестиції в наступних напрямках: створення соціального клімату в громаді, регіоні; формування збалансованої соціальної інфраструктури в ОТГ, регіоні, підприємстві; фінансове посередництво; підтримка здоров'я населен-

ня та рівня екологічної безпеки; підвищення рівня освіченості населення; сприяння духовному розвитку нації; бізнес середовище – диверсифікація економіки; формування системи наставництва на підприємстві та забезпечення зміни професійних поколінь; розвиток та ефективне функціонування ринку праці; реальна, а не декларативна боротьба з корупцією.

За суб'єктами інвестиційної діяльності можуть бути: (особисті; інвестиції домашніх господарств; інвестиції суб'єкта підприємницької діяльності; внески неприбуткових організацій; асигнування з місцевого бюджету; асигнування з державного бюджету. За метою: (вимушені; інвестиції для підвищення ефективності праці; ринкові; антизатратні; дохідні). За об'єктами вкладень – матеріальні; фінансові; нематеріальні; за характером участі в інвестуванні – (прямі; непрямі). Можна виділяти і за регіональною ознакою, періодом інвестування та очікуваним результатом.

Для будь-якого проекту ефективність соціального інвестування виражається співвідношенням отриманого результату до вкладених ресурсів. Стосовно соціальних інвестицій економічна ефективність відбиває тільки одну частину загальних показників ефективності. Іншу частину відбивають показники соціальної ефективності соціальних інвестицій. Пропонується чотири основні показники ефективності соціального інвестування.

1. Соціальний ефект. Соціальний ефект визначається як економічними чи статистичними, так і соціологічними показниками: зростанням кількості дітей у сім'ях, підвищенням освітнього рівня населення, задоволеністю соціальним статусом або фінансовим становищем. Основний показник – підвищення якості життя людей у результаті соціальної інвестиційної діяльності. Процеси отримання соціального ефекту в результаті соціального інвестування, аналогічно як і одержання прибутку внаслідок класичного інвестування, проходять у певній часовій залежності. Існує послідовне вкладення ресурсів, відтак – одержання соціального ефекту, паралельне вкладення і отримання результату інвестиційної діяльності та інтервальне вкладення, в результаті якого ефект досягається через певний часовий проміжок.

2. Соціальна ефективність. Показники соціальної ефективності дають уявлення про кількісну сторону досягнутих соціальних цілей, заради яких соціальний інвестиційний проект розроблявся і здійснювався: виникнення додаткових соціальних послуг, зміна індексу споживчих цін, забезпеченості житлом, зменшення безробіття, збільшення народжуваності і зниження смертності.

3. Соціально-економічна ефективність. Показники соціально-економічної ефективності визначаються слідом за соціальним ефектом через

збільшення фізичного обсягу послуги, зменшення вартісної оцінки послуги, зниження поточних витрат організацій соціальної сфери, збільшення числа відвідувань розважальних заходів, зниження виплат із безробіття – спектр показників величезний.

4. Економічна ефективність. Економічна ефективність соціальних інвестицій ґрунтується на мінімізації витрат щодо їх розробки та здійснення: абсолютні (різниця між сумою капіталовкладень і грошовою оцінкою їхніх результатів), відносні (відношення грошової оцінки результатів і сукупних витрат), тимчасові (період повернення інвестицій).

Для об'єктивної оцінки масштабу такого явища як соціальні інвестиції в ОТГ необхідна кількісна діагностика відповідних економічних індикаторів. Методологічно ця проблема вирішується на основі побудови так званого індексу соціальних інвестицій. Однак слід мати на увазі, що в даний час індекс соціальних інвестицій повинен сприйматися не як конкретна аналітична конструкція, а в якості багатовимірної, комплексної економіко-статистичної категорії. Для формування системної картини в сфері соціальних інвестицій доцільно розглядати сам феномен соціального інвестування в трьох органічно пов'язаних аспектах: інформаційному, кількісному і якісному. Кожен з названих аспектів передбачає побудову цілого спектра специфічних індексів соціальних інвестицій, які в подальшому мають отримати кількісне і якісне наповнення. На разі питання розроблення індикаторів та показників для оцінки соціального інвестування в ОТГ потребує додаткового вивчення та аналізу.

Для координації роботи по запровадженню ефективного соціального інвестування автор статті пропонує наступне. За рішення керівництва ОТГ створюється рада з питань соціального інвестування в ОТГ. Рада із соціальних інвестицій (як правило) є постійно діючим колегіальним консультативно – дорадчим органом, покликаним сприяти залученню соціальних інвестицій в економіку ОТГ. Вона реалізує політику Уряду України по залученню інвестицій, створенню режиму найбільшого сприяння для суб'єктів інвестиційної діяльності з метою обґрунтованого дотримання економічних, соціальних та екологічних інтересів населення ОТГ, забезпечення сталого розвитку економіки, стабільної соціальної обстановки і сприятливого навколишнього середовища. Положення про раду з питань соціального інвестування ОТГ затверджується керівником ОТГ.

Рада в своїй діяльності керується Конституцією України, Законами України, указами і розпорядженнями Президента України постановами і розпорядженнями Уряду України, розпорядженнями Адміністрації ОТГ. Склад ради як правило формується з представників органів місцевого

самоврядування ОТГ. Рада при необхідності залучає для участі в своїй роботі представників і фахівців енергопостачальних організацій, наглядових органів, територіальних проектних і науково-дослідних організацій. Засідання ради проводяться регулярно, не рідше одного разу на місяць, і оформляються протоколом. Головою ради як правило є голова ОТГ. Рада створюється з метою: реалізація політики залучення інвестицій в економіку, охорону здоров'я, освіту, екологію тощо ОТГ; визначення єдиних позицій органів місцевого самоврядування щодо реалізації інвестиційних соціальних проектів; надання сприяння у створенні необхідних умов для раціонального розміщення виробничих сил; вироблення рекомендацій та внесення пропозицій щодо прийняття і вдосконалення нормативно-правових актів, що регламентують питання інвестиційно – соціальної діяльності, в тому числі щодо скорочення термінів і спрощення процедури видачі дозвільної документації; вироблення рішень, що сприяють успішній реалізації інвестиційних проектів; вироблення пропозицій щодо раціонального використання трудових, енергетичних і природних ресурсів; організації взаємодії керівництва ОТГ з інвесторами

Основними завданнями Ради може бути: сприяння інтенсивного соціально – економічного розвитку ОТГ; вироблення рекомендацій і внесення пропозицій щодо вжиття і вдосконалення нормативно-правових актів, що сприяють ефективній соціально – інвестиційній діяльності; внесення пропозицій щодо укладення інвестиційних угод (меморандумів) щодо соціального розвитку ОТГ; розробка механізмів врегулювання питань по платежах до бюджету ОТГ, пов'язаним з реалізацією інвестиційних проектів соціальної спрямованості, а також сприяння у врегулюванні інших фінансових і майнових проблем між сторонами – відповідальними структурами щодо реалізації інвестиційних проектів і їх учасниками. Окрім того в Положенні про Раду визначаються її права і обов'язки, чисельність та організація її роботи.

Висновки.

1. Соціальна політика держави у контексті переходу до стійкого суспільного розвитку передбачає покращення якості життя її громадян. Основним засобом реалізації цієї мети може стати забезпечення достатнього рівня соціальних інвестицій. Результатами соціального інвестування є позитивний соціальний ефект та багаторазова компенсація первинних витрат у майбутньому, ва відтак і збереження людського капіталу.

2. Соціальні інвестиції в ОТГ, покликані забезпечити соціальну безпеку і стабільність суспільства, які обумовлюють економічну стабільність безпосередньо самих ОТГ.

3. Соціальні інвестиції – це вкладення фінансових та інших ресурсів у вирішення соціальних проблем як усередині громади із врахуванням бізнес середовища, так і у зовнішньому соціальному середовищі, яке сприяє поліпшенню ситуації у соціальній сфері і одночасно – збільшенню капіталізації бізнесу.

4. Головною умовою оцінки ефективності соціальних інвестицій та бізнес середовища є її стабільність та успішність. До того ж така оцінка необхідна з різних точок зору, зокрема: для працівників – це прогноз стійкості і перспективи роботи, впевненість у тривалому функціонуванні середнього та малого бізнесу, надія на регулярність виплати заробітної плати і реалізації соціальних програм; для бюджету та місцевого співтовариства – це надійність джерела податкових надходжень до бюджету, забезпечення зайнятості частини місцевих жителів, оцінка підприємств як можливого активного учасника реалізації соціальних програм не лише для працівників, але й для жителів території, на якій вона розміщена; для власників – це підґрунтя для ухвалення рішень щодо подальшої долі підприємства: розвивати її чи закрити, що знову ж таки буде справляти значний вплив як на працівників, так і на жителів території, на якій вона розміщена; для партнерів по бізнесу (постачальників, покупців) така оцінка необхідна з метою визначення кредитоспроможності та фінансових можливостей підприємства при укладанні угод або наданні відстрочки платежів.

1. 12 підсумків 2017 року від Світового банку. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://nachasi.com/2017/12/25/12-biznes-pidsumkiv/>
2. Лібанова Е.М. Соціальна орієнтація ринкової економіки як передумова консолідації суспільства // Вісник НАН України. 2010. № 8. С.3-14.
3. Людський розвиток в Україні: можливості та напрями соціальних інвестицій (колективна науково-аналітична монографія) / За ред. Е.М. Лібанової. К.: Ін-т демографії та соціальних досліджень НАН України, Держкомстат України, 2006. 356 с.
4. Поплавська Ж., Поплавський В. Економіко-філософські аспекти людського капіталу// Вісник НАН України. 2002. № 12 [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/portal/all/herald/2002-12/3.htm>.
5. Бондаренко А.В., Омелянович Л.О. Соціальне інвестування як фактор забезпечення соціально-економічного розвитку держави// Вісник Донбаської національної академії будівництва і архітектури. 2009. № 5(79). С. 201-203.
6. Лебедева Н.Н., Хоняев С.Н. Типология и классификация социальных инвестиций // Известия Волгоградского государственного технического университета. 2005. №5. С. 35-43.
7. Захарчин Г.М. Инвестування розвитку організаційної культури // Економічний простір. 2008. № 9. С.109-115.

8. Агафонова И.С. Социальное инвестирование: направления, факторы тенденции и механизмы развития. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <https://www.google.com.ua/search?hl=ru&ei=c1-XLzALMqFk74P9sqrqAQ&q>.
9. Яневич Н.Я. Соціальні інвестиції: сутність і класифікація. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://ena.lp.edu.ua:8080/bitstream/ntb>
10. Моніторинг процесу децентралізації влади та реформування місцевого самоврядування. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.minregion.gov.ua/wp-content/uploads/2019/11/10.11.2019.pdf>
11. Закон України "Про добровільне об'єднання територіальних громад". [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/157-19>.
12. Закон України "Про засади державної регіональної політики" [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/156-19>.
13. Атлас адміністративно-територіального устрою України. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://decentralization.gov.ua>.

Ф.М. Медвідь*, **А.І. Твердохліб****,
М.В. Урбанський***, **В.А. Кутузов******

ДЕМОГРАФІЧНА БЕЗПЕКА ЯК ВАЖЛИВА СКЛАДОВА НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

Демографічна безпека як важлива складова національної безпеки виступає станом захищеності держави, суспільства та ринку праці від демографічних загроз, при якому забезпечується розвиток з урахуванням сукупності збалансованих демографічних інтересів держави, суспільства й особистості відповідно до конституційних прав і свобод громадян України [5; 13; 14].

Демографічна безпека це такий стан демографічних процесів, який достатній для відтворення населення без істотного впливу зовнішнього фактора і забезпечення людськими ресурсами геополітичних інтересів держави.

Демографічна безпека України, основою якої виступає демографічна система, що є упорядкованою, самокерованою цілісністю різноманітних демографічних відносин, пов'язаний з відтворенням людей, перед-

* доктор наук в галузі політології, кандидат філософських наук, професор кафедри конституційного права, історії та теорії держави і права Міжрегіональної академії управління персоналом.

** магістр, професор кафедри конституційного права, історії та теорії держави і права Міжрегіональної академії управління персоналом.

*** магістр права Міжрегіональної академії управління персоналом.

**** магістрант Міжрегіональної академії управління персоналом.

бачає функціонування і розвиток народу в його віково-статевих та етнічних параметрах, співвіднесення його з національними інтересами держави, які перебувають у забезпеченні його цілісності, незалежності, суверенітету і збереженні існуючого геополітичного статусу [8, с. 724-734].

Внутрішня сторона демографічної безпеки пов'язана з такими категоріями, як виживання, обезлюднення, виродження, вимирання, самозбереження, самодостатнє відтворення, демографічний розвиток, демографічна криза, демографічна політика, депопуляція і т. д. [10; 1, с. 99-111; 9, с. 72-84; 3, с. 65-80; 6, с. 23-32; 12, с. 5-16]. Головна загроза тут – це можливе вимирання внаслідок затяжної і глибокої депопуляції, у визначення якої входять лише характеристики природного руху населення, народжуваність і смертність. Замісна міграція, коли природний спад компенсується імміграцією, що веде не до збереження популяції, а до її зміни з усіма етнокультурними та соціальними наслідками. У цьому випадку через певний час змінюється етнічне та генетичне обличчя країни [15].

Екологічний чинник є надзвичайно важливим для забезпечення демографічної безпеки, оскільки безпосередньо впливає на основоположний показник якості населення – рівень його здоров'я, бо за оцінками ВООЗ, "внесок" екологічних чинників у розвиток хвороб дуже великий [7, с. 145-147].

Демографічна безпека може бути зреалізована за умови її належного правового забезпечення, так як важливим її аспектом є соціально-демографічна політика держави [5; 13; 14]. Більше того, вчені доходять висновку, що демографічна криза виступає наслідком кризи морально-духовної [1; 2; 15].

Отже демографічна безпека виступає важливою складовою національної безпеки України.

1. Баранівський В.Ф. Проблеми духовної безпеки українського суспільства. К.: Вид-во ПП Улянович В.І., 2009. 160 с.

2. Гундаров І.А. Демографическая катастрофа в России: причины, механизм пути преодоления. М.: Эдиториал УРСС, 2001. 208 с.

3. Грішанова О.А., Харазішвілі Ю.М. Демографічна безпека України: індикатори, рівень, загрози // Demography and Social Economy, 2019, № 2 (36). С. 65-80.

4. Данілян О.Г., Дзьобань О.П., Панов М.І. Національна безпека України: структура та напрямки реалізації: Навчальний посібник. – Харків: Фоліо, 2002. – 285 с.

5. Закон України "Про національну безпеку України" // Відомості Верховної Ради (ВВР), 2018. – № 31, ст.241.

6. Курило І.О. Старіння населення в Україні у дзеркалі соціально-демографічної політики // Демографія та соціальна економіка, 2012, № 2. С. 23-32.

7. Медвідь Ф.М., Курчина Т.О., Твердохліб А.І. Екологічна безпека України в сучасних умовах охорони навколишнього середовища // International Scientific Conference "Integrated business structures: models, processes, technologies": Conference Proceedings, November 25, 2016. Chisinau, Republic of Moldova: Baltija Publishing. С.145-147.
8. Медвідь Ф.М., Твердохліб А.І., Урбанський М.В. Національні та національно-державні інтереси України в системі міжнародної безпеки // The 9th International scientific and practical conference "Scientific achievements of modern society" (April 28-30, 2020) Cognon Publishing House, Liverpool, United Kingdom. 2020. С. 724-734.
9. Позняк О.В., П.Є. Шевчук П.Є. Демографічні перспективи України до 2060 / Demography and Social Economy, 2014, №1(21). С.72-84.
10. Проблеми реалізації Стратегії державної міграційної політики України : Зб. матеріалів наук.-практ. конф. (м. Київ, 19 груд. 2019 р.) / Упоряд. О. А. Малиновська. Київ: НІСД, 2019. 108 с.
11. Романюк М.Д. Міграційні загрози національній безпеці України: Сучасні виклики, проблеми подолання // Демографія та соціальна економіка, 2015, № 3. С. 99-111.
12. Штещенко В.С. Зміст понять "демографічний розвиток" і "людський розвиток": тотожності і відмінності // Демографія та соціальна економіка. 2013, №1. С. 5-16.
13. Указ Президента України Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 19 вересня 2007 року Про заходи щодо подолання демографічної кризи та розвитку трудових ресурсів потенціалу України.
14. Указ Президента України № 392/2020 Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 вересня 2020 року "Про Стратегію національної безпеки України".
15. Цвігун І.А. Демографічна безпека України та напрями її регулювання: монографія / І.А. Цвігун. Кам'янець-Подільський: Видавець ПП Зволейко Д.Г., 2013. 400 с.

О.Є. Пилипенко*

СУЧАСНА ДЕМОГРАФІЧНА СИТУАЦІЯ В УКРАЇНІ: НОВІ ВИКЛИКИ

Демографічний чинник є одним із визначальних для забезпечення стабільного й безпечного розвитку держави, а проблеми оптимального демографічного розвитку слід розглядати як першочергові інтереси держави, як фактор і водночас як результат її функціонування. Від демографічних характеристики працездатного населення і показників демографічного розвитку залежить розвиток трудового потенціалу і величина сукупного

* доктор історичних наук, професор кафедри гуманітарних дисциплін Національного університету харчових технологій.

національного доходу. Демографічний чинник поряд з іншими соціально-економічними факторами впливає на рівень трудової активності населення. Аналіз сучасної демографічної ситуації, а також її динаміки протягом останніх років свідчить про наявність в Україні поряд із соціально-економічними проблемами нових викликів.

Демографічна криза останніх десятиліть стала наслідком деформацій, які відбувалися внаслідок попередніх криз – Першої світової війни, Голодомору 1931-1934 рр. та Другої світової війни. Напередодні Національно-визвольної революції 1917-1921 рр. кількість населення України за оцінками різних вітчизняних істориків складала 27-29 млн. чоловік. В радянські часи кількість населення зростала внаслідок переселення на українські землі росіян, білорусів, вірмен, молдаван та інших національностей загальною чисельністю близько 11 млн. чоловік. Це була асиміляторська політика Комуністичної партії СРСР.

В період незалежності затяжна економічна криза 1990-1999 рр. призвела до пошкодження механізму демографічного відтворення. Кризовий стан основних сфер життя суспільного організму, нагромадження і загострення суперечностей негативно вплинули на цю сферу. Стан сучасної демографічної ситуації в Україні характеризується наступними факторами:

- різке зменшення народжуваності, збільшення смертності і відсутність природного приросту;
- старіння населення, збільшення "навантаження" на працездатну його частину;
- скорочення тривалості життя чоловіків та жінок;
- погіршення стану здоров'я нації;
- інтенсифікація міграційних процесів, вплив яких на демографічні та соціально-економічні показники негативний.

Аналіз статистичних даних свідчить, що кількість померлих зростає з 316,8 тис. у 1959 р. до 754,9 тис. у 2002 р. У цілому по Україні коефіцієнт смертності у 2002 р. становив 15,7. Аналіз смертності по регіонах України свідчить, що у 2002 р. найбільший коефіцієнт смертності був характерний для Чернігівської області (20,0), Полтавської (18,1), Сумської (18,0), Кіровоградської (18,0). Найменший – для м. Києва (10,6), Івано-Франківської (12,7), Львівської (13,0) областей [1, с. 607]. Продовжувала зростати смертність чоловіків працездатного віку, перевищуючи майже в 3-4 рази смертність жінок відповідного віку. В країні відбувалося зростання смертності від інфекційних та паразитичних хвороб, що є ганебним явищем для цивілізованої країни. Зростає смертність від туберкульозу. Швидко збільшуються масштаби смертності населення внаслідок неприродних причин

смерті. Нещасні випадки, отруєння, травми, самогубства посідають друге місце у летальних випадках осіб чоловічої статі та четверте – жіночої, особливо це помітно в містах. Зростає смертність від факторів, спричинених соціальною напруженістю. Поширюються соціальні хвороби (алкоголізм, наркоманія).

Зменшення чисельності народжених характерна як для міських поселень, так і сільської місцевості. У цілому по Україні коефіцієнт народжуваності на 1000 наявного населення у 2002 р. сягнув 8,1, зокрема у міських поселеннях 7,7, у сільській місцевості 9,0. Того ж року найбільший коефіцієнт народжуваності був притаманний Рівенській області (11,5), а найменший – Донецькій (6,5).

Втрачені в Україні традиції багатодітності призвели до того, що сумарний показник народжуваності, тобто кількість дітей, що їх може народити кожна жінка впродовж усього репродуктивного періоду свого життя, зменшився з 1,9 у 1989 р. до 1,1 дитини у 2001 р. [2, с. 47].

Причини падіння народжуваності не можна зводити лише до економічних негараздів, хоча вони, безумовно, відіграють свою роль. Узагальнення сучасних чинників зниження народжуваності дає підстави виокремити такі групи: економічні, соціальні, психологічні, біологічні. Зниження народжуваності – загальна історична тенденція, притаманна як високорозвиненим країнам, так і країнам, що перебувають на перехідному етапі. Крім формування несприятливої демографічної ситуації, це також має негативні соціально-економічні наслідки. Дослідження вчених Інституту демографії та соціальних досліджень Національної академії наук України свідчать, що з огляду на загальноєвропейські тенденції немає підстав очікувати істотного збільшення сумарних коефіцієнтів у народжуваності в Україні у найближчій перспективі. До 2006 р. сумарний коефіцієнт народжуваності був 1,2 дитини на одну жінку. Тільки після цього за умови зміни репродуктивних обставин можна розраховувати на підвищення цього коефіцієнта до 1,3-1,4 [3, с. 301].

Однак і такий варіант розвитку не забезпечуватиме навіть простого заміщення поколінь. На демографічну ситуацію в Україні суттєво впливає стан здоров'я населення, який останніми роками помітно погіршується. Здоров'я як соціальна категорія тісно пов'язана з конкретним середовищем проживання і характером діяльності людини. Техногенне та радіоактивне забруднення атмосфери, ґрунтів, водойм у більшості областей України спричиняє численні мутантні ушкодження генів, які можуть у майбутньому лавиноподібно поширюватися. Наслідком цього стане біологічно зумовлене зниження народжуваності, зростання потворності серед но-

вонароджених, поширення спадкових хвороб і виявлення їхніх нових форм. Дослідження науковців Інституту демографії та соціальних досліджень НАН України свідчать, що кількість померлих компенсується новонародженими лише на 52,6 %, що значно звужує передумови сприятливого демографічного розвитку країни у майбутньому. За прогнозами демографів, чисельність населення України до 2021 р. скоротиться до 40 млн. осіб. Україна у 2000 р. за показником тривалості життя посідала 98 місце серед країн світу [4].

Після Революції гідності демографічна ситуація в Україні залишається складною. Переважання смертності над народжуваністю, масштабна трудова міграція, старіння населення стали вже звичними явищами. І нині це потужний виклик самому існуванню України та збереженню її ідентичності. В останні кілька років спостерігається різке погіршення демографічних показників порівняно із ситуацією попередніх десятиліть. Йдеться про загрозу, яка принаймні не поступається російській агресії чи економічним проблемам. На тлі руйнації традиційних сімейних зв'язків (стрімко зменшується кількість укладених шлюбів і, навпаки, більшає випадків розлучень) відбувається стрімкий обвал народжуваності. І хоч, на відміну від попередніх десятиліть, показники смертності залишаються на порівняно стабільному рівні та навіть падають, кількість новонароджених у 2019-му вже більш як удвічі поступається кількості померлих українців. Тільки за минулий рік чисельність населення країни внаслідок цього зменшилася майже на 252 тис. осіб. Однак на державному рівні немає адекватної реакції на демографічний виклик. Причому це стосується як попередньої влади, так і нової команди Президента В.О. Зеленського.

Якщо у 2014-2015 роках, попри активну фазу бойових дій на Сході та різкий спад рівня життя в умовах глибокої девальвації гривні й обвалу економіки, на підконтрольній території народжувалося понад 410 тис. дітей, то 2018-го вже 336 тис., а 2019-го можна очікувати лише близько 300 тис. Рівень народжуваності з 442 дітей на 10 тис. жінок обвалився до 369 дітей у 2018 році й далі падає. І це не є виявом довгострокової тенденції: впродовж 2008-2016-го відповідний показник коливався в діапазоні 424-460 дітей.

Сьогодні ми спостерігаємо перші ознаки нової загрози. Однак особливість демографічних процесів у тому, що вони надзвичайно інерційні, а їхня корекція потребує складних і тривалих зусиль та значного часу. Якщо приділити увагу запобіганню демографічній катастрофі тепер, то результати можна очікувати тільки через покоління. Натомість у разі байдужості до цих процесів вони можуть стати незворотними й призвести до катастро-

фічних наслідків уже за два-три десятиліття. Наприклад, якщо 1960-го в Україні було народжено 870 тис. осіб (тих, хто нині наближається до пенсійного віку), у 1980-1990 роках – по 650-750 тис. (більша частина теперішньої молоді), то у 2000-му (тих, хто нині досягнув повноліття) – лише 385 тис.

Тривалий час вищі темпи народжуваності зберігалися на Західній Україні. Втім, останнім часом і там спостерігається колосальний обвал народжуваності. Зокрема, якщо за перші п'ять місяців 2014 року на Волині (Волинська та Рівненська області) народилися 12,8 тис. дітей, то за той самий період у 2019-му – тільки 9,3 тис., на Галичині (Львівщина, Івано-Франківщина й Тернопільщина) відповідно 23,5 тис. та 17,1 тис., на Закарпатті – 7,1 та 5,2 тис., Буковині – 4,6 та 3,4 тис. У центральних регіонах динаміка не краща, а часто, навпаки, значно гірша. Так, на Вінниччині кількість народжень за той самий час зменшилася із 7,1 до 4,9 тис., на сусідній Хмельниччині – від 5,9 до 4,1 тис., Житомирщині – від 6,1 до 4,1 тис., Черкащині – від 4,95 до 3,2 тис. [5].

Україна впродовж останніх десятиліть справді пережила потужну хвилю еміграції із соціальних причин. Ідеться як про пошук кращої долі з постійним місцем проживання за кордоном, так і про роботу там. На заробітки виїхали близько 5 млн. наших співвітчизників. Але демографічна криза в українських реаліях – це виклик, який неправильно й неможливо пояснювати виключно соціально-економічними факторами або виправдовувати тим, що аналогічні проблеми є й в економічно розвинених країнах Заходу.

Адже у світі досить країн із вищою народжуваністю за значно нижчих рівнів доходів і життя. На думку О. Крамара, за нинішніх демографічних тенденцій звичайна зміна поколінь призведе до того, що в Україні залишиться не більше як 20 млн. мешканців. Принаймні нащадків тих, хто мешкає тут тепер. Однак така велика й зручна для проживання територія в Європі не може мати таку низьку щільність населення. Тому зменшення чисельності українців призведе до притоку іммігрантів, що створить виклик державності та національній ідентичності принаймні не менший, ніж поглинання Росією чи перетворення на її культурного сателіта.

Демографічний виклик важливіший навіть за питання економічного розвитку, захисту від військової зовнішньої агресії чи розвитку правової і політичної системи. Без вироблення ефективної нової демографічної політики не можливо буде вирішити складні завдання соціально-економічного і культурного розвитку нашої країни.

1. Статистичний щорічник України за 2002 р. К.: Консультант, 2003. 634 с.

2. Економіка України: стратегія і політика довгострокового розвитку / За ред. В. М. Гейця. К.: Фенікс, 2003. С. 47-95.
3. Статистичний щорічник України за 2006 р. К.: Консультант, 2006. 571 с.
4. Концепція демографічного розвитку України на 2005-2015 рр. К.: Консультант, 2004.
5. Крамар Олександр. Демографія. Недооцінена загроза // Український тиждень. № 31/612.13 серпня, 2019.

В.С. Михайлов*, В.В. Єфімова**

ЛЮДСЬКИЙ ПОТЕЦІАЛ ЯК ІНТЕГРАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ЖИТТЄДІЯЛЬНОСТІ СУСПІЛЬСТВА

Сучасна держава може бути ефективною тільки за наявності високопродуктивного людського потенціалу. В Україні є потреба в науковому аналізі проблем забезпечення людськими ресурсами та управлінні людським капіталом у системі державного самоврядування. Проблема термінологічної визначеності поняття "людський потенціал" та його співвідношення з близькими категоріями – "кадровий потенціал", "трудова потенція", "людський ресурс", "кадровий ресурс" – має суттєве значення як для теоретичних, так і для практичних досліджень у сфері державного управління. На макрорівні людський потенціал є складною соціально-економічною системою. Це життєвий потенціал населення, інвестування у формування й нагромадження людського потенціалу, науковий потенціал суспільства, потенціал зайнятості, освітній потенціал, потенціал здоров'я, культурний потенціал тощо.

Дотепер одним із адекватних і визнаних на міжнародному рівні підходів до вимірювання якості життя, стану розвитку людського потенціалу, є методологія ООН, згідно з якою із 1990 року розраховується індекс людського розвитку (ІЛР) ПРООН для 187-ми країн світу. На підставі аналізу прогресу, досягнутого у сфері оцінки людського розвитку, у 2010 році запропоновано до впровадження інноваційні виміри людського розвитку, зокрема, оновлений індекс людського розвитку та індекс людського роз-

* доктор економічних наук, професор, начальник науково-дослідної лабораторії науково-дослідного відділу прикладних соціологічних досліджень Науково-дослідного центру гуманітарних проблем Збройних Сил України.

** старший науковий співробітник науково-дослідного відділу прикладних соціологічних досліджень Науково-дослідного центру гуманітарних проблем Збройних Сил України.

виту, скоригований на нерівність, індекс гендерної рівності та індекс багатовимірної бідності.

У вересні 2000 року на Саміті Тисячоліття ООН лідери 189 країн схвалили Декларацію Тисячоліття і взяли зобов'язання працювати разом з метою підвищення безпеки, добробуту та справедливості в усьому світі. Декларація визначила вісім цілей, що стали відомі як Цілі розвитку тисячоліття. В даний час на рівні ООН постійно проводиться робота щодо удосконалення цих підходів та інструментів глобального виміру і зіставлення якості життя, розвитку людського потенціалу країн світу.

Крім того, для характеристики якості життя та міжнародних зіставлень ООН використовує безрозмірну величину – Індекс розвитку людського потенціалу (ІРЛП); він розраховується як середнє арифметичне значення трьох субіндексів: середньої тривалості життя, рівня освіти та ВВП. За цим індексом на першому місці знаходиться чи не найбагатша країна світу – США та країни, в яких економіка більш орієнтована на людину, – Канада, Франція, Норвегія. Хоча використання ІРЛП замість ВВП є певним досягненням, індекс не враховує інші важливі характеристики якості життя: рівень народжуваності та смертності, соціальні витрати країн, стан навколишнього середовища та ін. Якість життя загалом нерозривно пов'язана із якістю життя людини, а характеристика останньої не зводиться лише до рівня освіти та тривалості життя. До того ж сприйняття населенням якості життя багато в чому знаходиться під впливом цивілізаційно-культурних факторів.

Є також низка вітчизняних розробок у цьому напрямі. Наприклад, Система вимірів сталого розвитку, запропонована Інститутом прикладного системного аналізу НАН України та МОН України. Як відомо, рівень сталого розвитку оцінюється за допомогою відповідного індексу Іс.р, що обчислюється як сума індексів для трьох вимірів: економічного (Іек.в), екологічного (Іе.в) та соціального (Іс.в) з відповідними ваговими коефіцієнтами. У свою чергу, кожен із зазначених індексів обчислюється з використанням відомих у міжнародній практиці індексів та індикаторів.

Так, індекс економічного виміру (Іек.в) формується з двох глобальних індексів: індексу конкурентоспроможного розвитку (Ік), що агрегується з таких трьох індикаторів: індикатора технологічного розвитку країни, індикатора громадянських інститутів, індикатора макроекономічного середовища та індексу економічної свободи.

Індекс соціального виміру (Іс.в) формується шляхом усереднення трьох глобальних індексів: індексу якості та безпеки життя, індексу людського розвитку, індексу суспільства, базованого на знаннях. Зазначимо,

що успіх провідної групи країн у досягненні найкращих соціальних стандартів життя формується не лише за рахунок високого добробуту (вираженого в обсягах ВВП на душу населення за паритетом купівельної спроможності), а й за рахунок послідовної політики, спрямованої на гармонізацію основних факторів, які впливають на соціальний розвиток. Варто зауважити, що країни "великої сімки", за винятком Японії, не входять до десятки лідерів за цим індексом.

Спираючись на "традиційні" міжнародно визнані вимірники, можна констатувати, що, наприклад, за підсумками 2013 року ІЛР України, який розраховується ООН щорічно, склав 0,734. Це 83-є місце в світі – на п'ять позицій гірше у порівнянні з дослідженням – 2012 року. Індекс нашої країни не зростає із середини 2000-х. За 2018 рік індекс зайняв, на жаль, вже 88 позицію рейтингу із значенням 0,750. Ця позиція є третьою з кінця в переліку країн із "високим рівнем" індексу людського розвитку. Кращим за Україну за цим показником є Азербайджан (0,754), дещо гірша за індексом людського розвитку – Домініканська республіка (0,745).

Зазначимо також, що оцінки для зіставлення країн світу за різними визнаними індексами та індикаторами на національному рівні мають доповнюватись даними, отриманими з відповідних міністерств і відомств, які причетні до збору інформації стосовно різних аспектів життєдіяльності людей.

1. Офіційний сайт державної служби статистики України. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>.
2. Українське суспільство: міграційний вимір (Національна доповідь). К.: НАН України; ІДСД НАН України, 2018. 398 с.
3. Моторин Р. М. Міжнародна статистика. Організація та методологія: підручник / Р. М. Моторин. Київ: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2019. 456 с.

СЕКЦІЯ 1 ДУХОВНІ (РЕЛІГІЙНІ), ПРАВОВІ, ВІЙСЬКОВІ АСПЕКТИ ЗМІЦНЕННЯ ЛЮДСЬКОГО ПОТЕНЦІАЛУ УКРАЇНИ

Протоєрей О. Шепетяк*

ПРИНЦИПИ КАТОЛИЦЬКОЇ СОЦІАЛЬНОЇ ДОКТРИНИ ЯК НЕВІД'ЄМНА СКЛАДОВА ГУМАННОЇ ЕКОНОМІКИ

Скерований до блага людини розвиток економіки вимагає не тільки вивчення її основних концепцій, а й цілей, до якої вона прямує. Чітко визначена ціль дає можливість оцінити якість економічної діяльності та доцільність економічних рішень. Єдиною ціллю, до якої скерована економіка, є спільне благо, тобто економіка покликана забезпечити всім максимально сприятливі умови, в яких люди почуватимуть себе щасливими. Якщо економіка забезпечує всім благо, тоді вона добра, якщо ні, тоді потрібно шукати інші методи ведення господарювання. Під спільним благом потрібно розуміти наявність таких економічних умов, при яких всі мають можливість реалізувати своє прагнення до щастя. Можливість працювати і самостійно обирати вид діяльності, доступність освіти, належний рівень медицини, демократичні інститути, система соціального захисту, стабільне страхування, безпека, можливість заощадження – все це є елементами спільного блага, досягнути яке покликана економіка.

Для того, щоби спільне благо могло бути досягнутим, необхідно дотримання базових принципів економічної діяльності, першим серед яких є субсидіарність. Відповідно до цього принципу всі економічні рішення повинні ухвалюватись на найнижчому рівні суб'єктів економічної діяльності. Суб'єкти вищого рівня не повинні втручатися в рішення і дії, які можуть

* священник Української Греко-Католицької Церкви, професор Київської Трьохсвятительської духовної семінарії, професор кафедри філософії Київського університету імені Бориса Грінченка, доктор філософських наук.

ухвалюватись і виконуватись без їхнього втручання. Напр., кожне підприємство може самостійно вирішити, яку продукцію і в якій кількості воно продукуватиме, а кожен громадянин може самостійно вирішити, яку спеціальність він хоче здобувати. Держава не повинна вказувати підприємствам, що і як продукувати, а громадянам, які спеціальності їм здобувати. Однак, завданням суб'єктів економічної діяльності вищого рівня є всіма можливими способами сприяти суб'єктам нижчого рівня реалізувати свої рішення. Держава повинна допомогти підприємцям виконати свої плани шляхом забезпечення свободи підприємницької діяльності, кредитування, правильною податковою політикою тощо, але в жодному разі не втручанням у діяльність підприємства. Так само, держава повинна дати можливість кожному громадянину отримувати бажану освіту і здобувати спеціальність, яку він для себе визначив. Яскравим прикладом порушення принципу субсидіарності був СРСР, в якому держава повністю контролювала діяльність усіх підприємств, не залишаючи ані найменшої свободи тим, хто безпосередньо управляв підприємствами. Якщо людина не ухвалює рішення самостійно, вона й не несе за них відповідальності. Це й стало згубним для радянської економіки.

Вперше поняття субсидіарності ввів католицький єпископ Майнцу (Німеччина) Вільгельм Іммануель фон Кеттелер (1811-1877), який першим в європейській економіці підняв питання соціальної етики, зосередив увагу уряду на проблеми робітників та бідних верств населення. В 1891 році Папа Лев XIII в енцикліці "Rerum novarum" підніс категорію субсидіарності до одного з базових принципів соціальної доктрини. Папа протиставляв субсидіарність крайнощам індивідуалізму та колективізму, і проголосив найприйнятнішою формою економічних відносин. Поряд з енциклікою Папи Лева XIII принцип субсидіарності ввійшов у низку документів. У 1787 році була ухвалена Конституція США, а в 1791 році США ратифікували десять поправок до Конституції, відомих під спільною назвою "Білль про права". Десята поправка до Конституції США вводить принцип субсидіарності як основу відносин федерального уряду і штатів: "Повноваження, що не передано цією Конституцією Сполученим Штатам і не заборонено нею окремим штатам, належать відповідно штатам або народів". У 1985 році в Європейському Союзі була ухвалена "Європейська хартія місцевого самоврядування", в якій на основі принципу субсидіарності владним структурам вищого рівня забороняється втручатися у діяльність владних установ нижчої ланки. В 1986 році цей принцип був підтверджений "Єдиним європейським актом", який розподіляв повноваження керівних структур ЄС та національних урядів у питаннях захисту навколишнього середови-

ща. На принципі субсидіарності основи також усі подальші документи ЄС. Визначено, що будь-яка дія керівних структур ЄС повинна керуватись двома принципами: ЄС може втрутитись у якусь країну, тільки коли є підстави; втручання не має перевищувати необхідність.

Цивілізована економічна діяльність неможлива без солідарності всіх суб'єктів економічної діяльності. Оскільки всі працюють задля досягнення однієї цілі – спільного блага, всі суб'єкти економічної діяльності повинні об'єднувати свої зусилля та допомагати одні одним. Принцип солідарності дозволяє зробити економіку шляхом до спільного щастя, а не тільки до збагачення.

Першою інституцією, яка звернула увагу на соціальні протиріччя та моральні проблеми, які виникали в умовах інтенсивного розвитку економіки, була Католицька Церква, яка вже у XIX столітті виразила свою реакцію в католицькій соціальній доктрині. Це – комплекс документів і декларацій, в яких Церква звернула увагу на морально-ціннісну сторону економічної діяльності, проблеми соціальної несправедливості, розшарування суспільства на багатих і бідних, соціального захисту, особливо найбільш незахищених верств населення (літні люди, інваліди, діти, вдови та інші). Церква бачить шляхи вирішення цих проблем у формуванні моральних засад економіки та суспільства. Принципи католицької соціальної доктрини стали взірцем не тільки для соціальних учень інших християнських конфесій, а й вплинули на національні законодавства та акти міжнародного права в соціальній царині. Тому католицька соціальна доктрина є не вузькоконфесійною концепцією, а вселюдським соціально-моральним здобутком.

Основи католицького соціального вчення заклав Папа Лев XIII в енцикліці "Rerum novarum" (Нові речі), в якій показав, що людство з розвитком економіки зустрілося з новими викликами, яких не знало досі. Індустриалізація та раціоналізація виробництва можуть розкрити свою добру сутність тільки тоді, коли будуть підпорядковані ідеалу спільного блага. Через 40 років після енцикліки Лева XIII Папа Пій XI видав енцикліку "Quadragesimo Anno" (Сорокаліття), в якій актуалізував і продовжив ідеї, викладені в Rerum novarum.

Після цієї енцикліки були видані низка інших, в яких Папи торкалися соціально-економічних питань, звертаючи увагу як на становище найменш захищених осіб в межах держави, так і на становище бідних народів, які опинилися на маргінесі соціально-економічних процесів. У 2005 році був виданий "Компендіум соціальної доктрини Церкви", в якому були зібрані багатолітні напрацювання в цій царині та висловлена позиція Церкви. Головними принципами, на яких ґрунтується католицьке соціальне вчення є

спільне благо, субсидіарність та солідарність. Саме ці поняття є визначальними для творення суспільства щасливих людей.

У 2015 році Папа Франциск видав енцикліку "Laudato si" (Хвала Тобі), в якій загострив увагу на проблемах екології та співвідношенні розвитку економіки і збереження навколишнього середовища. Завдяки цій енцикліці екологія стала невід'ємним сегментом католицької соціальної доктрини.

Подальший розвиток економіки невід'ємний від дотримання морально-ціннісних принципів, покликаних засобами економічного збагачення привести людину до щастя. Завданням економіки є робити світ кращим, а не знищити його. Тому моральні орієнтири необхідні для гуманної економіки. Інакше економіка ризикує за матеріальними благами не побачити людину.

Оскільки ціллю економіки є досягнення спільного блага, вона не може розвиватися поза мораллю. Аморальна економічна діяльність згубна для окремої людини, соціальних інститутів та людства в цілому. Проблема застосування моральних норм в економіці вивчає окрема дисципліна – ділова етика або етика бізнесу, яка знаходиться на перетині моральної філософії, філософії економіки та економічної теорії. Розвиток економіки, науки і техніки, нарощування виробництва та збільшення товарно-грошового обміну змусило сучасність звернути особливу увагу на моральні та ціннісні складові економіки. Наскільки виправданою є гонитва за збагаченням? Чи існують ситуації, в яких варто відмовитись від певного виду діяльності, навіть якщо така відмова спричинить зменшення прибутків? Чи може людина і природа розцінюватися виключно як ресурс економічної діяльності? Чи допустимі суто ділові відносини між бізнес-партнерами? Всі ці питання стали предметом ділової етики, в якій виокремились декілька базових тем:

Проблема екології: Сучасні масштаби виробництва завдають шкоди навколишньому середовищу. Врятувати природу від руйнування людською діяльністю можна виключно високоморальною екологічною свідомістю.

Проблема міжлюдських відносин: Швидкий розвиток бізнесу та шалений темп життя сучасної людини формує образ іншої людини не як цілі економічної діяльності, а лишень засобу для досягнення власної вигоди. Моральний підхід до економіки вимагає бачити в діловому партнері, найманому працівнику чи роботодавцю передовсім людину з її відчуттями, прагненнями, болями і природним бажанням щастя.

Проблема соціального захисту: Сучасна економіка дає людині, яка працює, можливість забезпечувати себе і своїх рідних необхідними благами. Однак, втрата працездатності (через вік чи нещасний випадок) припиняє активну економічну діяльність. Люди, які втратили працездатність, не

повинні опинитися поза межею бідності та увагою суспільства. Моральним обов'язком держави, підприємств та працівників є подбати про соціальний захист тих, які втратили можливість працювати.

Проблема цінностей: Розвиток економіки та можливість збагачуватись заповнили сучасну людину. Якщо у країнах із розвинутою економікою оп'яніння матеріальним достатком відійшло в минуле, то у країнах із перехідною економікою, які тільки рухаються до ефективної економічної моделі, спостерігається ціннісний зсув, при якому гроші проголошуються єдиною цінністю, задля якої варто жити і працювати. Захоплення матеріальним збагаченням збіднює людську культуру, позбавляючи людину можливості побачити справжні цінності. В цих умовах вкрай необхідним є морально-ціннісне виховання в сім'ях та закладах освіти.

Першою інституцією, яка звернула увагу на соціальні протиріччя та моральні проблеми, які виникали в умовах інтенсивного розвитку економіки, була Католицька Церква, яка вже у XIX столітті виразила свою реакцію в католицькій соціальній доктрині. Це – комплекс документів і декларацій, в яких Церква звернула увагу на морально-ціннісну сторону економічної діяльності, проблеми соціальної несправедливості, розшарування суспільства на багатих і бідних, соціального захисту, особливо найбільш незахищених верств населення (літні люди, інваліди, діти, вдови та інші). Церква бачить шляхи вирішення цих проблем у формуванні моральних засад економіки та суспільства. Принципи католицької соціальної доктрини стали взірцем не тільки для соціальних учень інших християнських конфесій, а й вплинули на національні законодавства та акти міжнародного права в соціальній царині. Тому католицька соціальна доктрина є не вузькоконфесійною концепцією, а вселюдським соціально-моральним здобутком.

Основи католицького соціального вчення заклав Папа Лев XIII в енцикліці "Rerum novarum" (Нові речі), в якій показав, що людство з розвитком економіки зустрілося з новими викликами, яких не знало досі. Індустриалізація та раціоналізація виробництва можуть розкрити свою добру сутність тільки тоді, коли будуть підпорядковані ідеалу спільного блага. Через 40 років після енцикліки Лева XIII Папа Пій XI видав енцикліку "Quadragesimo Anno" (Сорокаліття), в якій актуалізував і продовжив ідеї, викладені в Rerum novarum.

Після цієї енцикліки були видані низка інших, в яких Папи торкалися соціально-економічних питань, звертаючи увагу як на становище найменш захищених осіб в межах держави, так і на становище бідних народів, які опинилися на маргінесі соціально-економічних процесів. У 2005 році був виданий "Компендіум соціальної доктрини Церкви", в якому були зібрані

багатолітні напрацювання в цій царині та висловлена позиція Церкви. Головними принципами, на яких ґрунтується католицьке соціальне вчення є спільне благо, субсидіарність та солідарність. Саме ці поняття є визначальними для творення суспільства щасливих людей.

У 2015 році Папа Франциск видав енцикліку "Laudato si'" (Хвала Тобі), в якій загострив увагу на проблемах екології та співвідношенні розвитку економіки і збереження навколишнього середовища. Завдяки цій енцикліці екологія стала невід'ємним сегментом католицької соціальної доктрини.

Подальший розвиток економіки невід'ємний від дотримання морально-ціннісних принципів, покликаних засобами економічного збагачення привести людину до щастя. Завданням економіки є робити світ кращим, а не знищити його. Тому моральні орієнтири необхідні для гуманної економіки. Інакше економіка ризикує за матеріальними благами не побачити людину.

1. Гаврилишин, Богдан. До ефективних суспільств. Дороговкази в майбутнє. Київ: Пульсари, 2013.
2. Маркс, Райнгард. Капітал. Київ: Темпора, 2013.
3. Катехизм Католицької Церкви. Синод Української Греко-Католицької Церкви, 2002.
4. Христос – наша Пасха. Катехизм Української Греко-Католицької Церкви. Львів: Свічадо, 2012.

О.В. Шевчук*, О.Д. Дєточка**

ЛЮДСЬКИЙ ПОТЕНЦІАЛ УКРАЇНИ ТА КОМПЛЕКТУВАННЯ ЇЇ ЗБРОЙНИХ СИЛ ОСОБОВИМ СКЛАДОМ В УМОВАХ АГРЕСІЇ З БОКУ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ

В умовах військової агресії Російської Федерації проти України особливої актуальності набуває питання якості комплектування Збройних Сил України (далі – ЗС України) особовим складом. Історія війн та воєнних конфліктів минулого яскраво вказує на визначну роль на полі бою саме "людського" чинника. Це положення здавна знайшло своє відображення у відповідній військово-теоретичній думці. Сучасні західні експерти, зокрема К.Доннеллі та Д.Грін, у своїх працях підкреслюють, що "ефективність

* начальник науково-дослідного відділу Науково-дослідного центру гуманітарних проблем Збройних Сил України;

** начальник науково-дослідної лабораторії Науково-дослідного центру гуманітарних проблем Збройних Сил України.

будь-яких збройних сил залежить від особового складу більшою мірою, ніж від озброєння, тактики чи організації" [1].

З початком війни на Сході України питання доукомплектування ЗС України вирішувалось, за рахунок часткової мобілізації військовозобов'язаних громадян країни. У період з 18 березня 2014 по 17 серпня 2015 року було проведено шість черг часткової мобілізації. Остання, сьома черга, яка планувалася на весну 2016 року, була відмінена завдяки успішному залученню до лав ЗС України військовослужбовців військової служби за контрактом.

Соціально-демографічні, освітньо-професійні та соціально-психологічні якості особового складу, призваного до війська за мобілізацією, на нашу думку, певною мірою відображають стан людського потенціалу у державі. Змістовною, в цьому плані, є інформація, отримана за результатами аналізу низки, проведених у цей час, соціологічних досліджень. Одним із важливих соціологічних показників, що стосується предмету нашого дослідження є готовність громадян України захищати свою Батьківщину.

За даними соціологічної групи "Рейтинг", у квітні 2014 року 44% громадян України вказали на готовність відстоювати територіальну цілісність України зі зброєю в руках [2]. Україна, за результатами міжнародного порівняльного дослідження, проведеного з вересня по грудень 2014 року міжнародною асоціацією компаній WIN/Gallup International, посідала 24 місце у світовому рейтингу. Більшість українців (62%) були готові стати на захист своєї країни, якщо вона буде втягнута у війну [3].

Особливої уваги заслуговує рівень готовності до захисту Батьківщини серед громадян України, призваних на військову службу. Представниками Науково-дослідного центру гуманітарних проблем ЗС України вивчалися кількісно-якісні характеристики військовозобов'язаних, які були призвані на військову службу, зокрема під час четвертої черги часткової мобілізації [4]. Серед іншого, респондентам було запропоновано відповісти на питання "Оцініть Вашу готовність захищати Україну?". Абсолютна більшість мобілізованих вказали на повну (53%) або більшою мірою (37%) готовність захищати Україну. Головними мотивами цієї готовності більшість респондентів називали прагнення захищати свою родину, свій дім та обов'язок захищати Батьківщину. При цьому третина опитаних вказали, що призивалися на військову службу по мобілізації з власної ініціативи (добровільно).

Інші кількісно-якісні характеристики мобілізованих військовослужбовців також характеризували людський потенціал України. Мобілізовані військовослужбовці мали достатньо високий рівень освіти. Частка опита-

них з вищою освітою складала 7% та з базовою вищою освітою – 4%. Майже половина з них (49%) мали середню спеціальну (технічну) освіту. Понад чверть опитаних (28%) з повною середньою освітою та 11% мобілізованих з неповною середньою освітою.

Основу особового складу, призваного на військову службу по мобілізації, складали військовослужбовці вікових категорій 26-35 років та 36-45 років, що відповідала завданням, які виконували ЗС України у зазначений період. Середній вік мобілізованих четвертої черги часткової мобілізації – 36 років.

Більшість респондентів до призову на військову службу по мобілізації проживали у селах та містах зі статусом районних центрів. При цьому, половина з них працювали у приватному секторі, а кожний п'ятий у державному секторі економіки. У сільському господарстві працював лише кожний десятий мобілізований.

Абсолютна більшість опитаних з числа мобілізованих четвертої черги часткової мобілізації раніше проходили військову службу. У переважній більшості опитаних це була строкова військова служба. Більшість мобілізованих вказали на власну підготовленість за військовим фахом. У той же час, визнали свою фахову не підготовленість близько 6% опитаних.

Понад три чверті опитаних (77%) з числа мобілізованих четвертої черги, оцінювали події на сході нашої країни як війну Росії проти України. Близько 8% респондентів вважали, що це війна США та Росії на території України, а 5% опитаних були переконані, що події на сході країни є локальним конфліктом між силовими структурами України та незаконними озброєними формуваннями. За громадянську війну ці події сприймали 2% респондентів. Для порівняння, наведемо результати дослідження, проведеного соціологічною службою Центру Разумкова з 4 по 9 жовтня 2019 року [5]. За його даними, 40% респондентів вважають, що на сході України відбувається війна між Україною і Росією, ще 20% – що там відбувається сепаратистський заколот, підтриманий Росією, 15% поділяють думку, що на сході України відбувається громадянська війна, 7% – війна між Росією і США, і 7% – що на сході України відбувається боротьба за незалежність, так званих, Донецької та Луганської народних республік.

Управління Верховного комісара ООН з прав людини оцінює загальну кількість жертв російської агресії в Україні з квітня 2019 року по січень 2019 року на рівні 40-43 тисяч, включаючи 12800-13000 загиблих. Це пряме, фізичне нищення людського потенціалу України. Однак, з набуттям нових фахових якостей, професійного, бойового та життєвого досвіду, спроможностей до протидії зовнішньому дезорганізуючому впливу ворога ук-

раїнцям вдається боронити власну державу від агресора. Подальше на-
рошування людського потенціалу країни дозволить забезпечити територі-
альну цілісність та незалежність України.

1. Доннеллі К., Грін Д. Головні принципи сучасного військового будівництва в контексті реформування сфери безпеки і оборони в Україні // Національна безпека і оборона. 2003. №7. С.54-61.
2. Політичні настрої населення. Травень 2014 року // Соціологічна група "Рейтинг": [Електрон. ресурс]. Режим доступу: http://ratinggroup.ua/files/ratinggroup/reg_files/rg_political_ua_052014_press.pdf
3. Сражаться за Родину // Исследовательский холдинг Ромир: [Електрон. ре-
сурс]. Режим доступу: http://romir.ru/studies/665_143077320
4. Соціально-психологічний портрет військовозобов'язаних, які були призвані в ході четвертої черги часткової мобілізації. К.: Науково-дослідний центр гуманітарних проблем Збройних Сил України, 2015. 35 с.
5. Громадська думка про ситуацію на Донбасі та шляхи відновлення суверені-
тету України над окупованими територіями: [Електрон. ресурс]. Режим досту-
пу: <http://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/gromadska-dumka-prosytuatsiiu-na-donbasi-ta-shliakhy-vidnovlennia-suverenitetu-ukrainy-nad-okupovanymy-terytoriiamy>

О. Ворощук*

ЗАКОНОДАВЧЕ ВРЕГУЛЮВАННЯ ДЕРЖАВНО-РЕЛІГІЙНИХ ВІДНОСИН У ПРОЦЕСІ ІНСТИТУАЛІЗАЦІЇ ВІЙСЬКОВОГО ДУХОВЕНСТВА (КАПЕЛАНСЬКОЇ СЛУЖБИ) ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ

Зв'язок церкви та армії є непорушним...

Взаємодія між релігійними організаціями та Збройними Силами України набула комплексного та системного характеру. Ще від початку агресії Російської Федерації, священослужителі підтримували та продовжують підтримувати військовослужбовців безпосередньо у зоні проведення операції Об'єднаних сил (АТО) із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі та стримування збройної агресії Російської Федерації на території Донецької та Луганської областей: задовольняють їх релігійні потреби щодо участі у церковних таїнствах та здійсненні релігійних обрядів, що є конституційним правом кожного громадянина на свободу світогляду та віросповідання (статті 35 та 64 Конституції України) [1].

* ад'юнкт Національного університету оборони України імені Івана Черняхівського.

02 липня 2014 року Кабінет Міністрів України видав розпорядження №677 "Про службу військового духовенства (капеланську службу) у Збройних Силах України, Національній гвардії, Державній спеціальній службі транспорту та Державній прикордонній службі". Ця ініціатива розпочала процес створення у лавах Збройних Сил України та інших військових формувань повноцінної інституту капеланської служби [2].

З метою реалізації прав особового складу Збройних Сил України на свободу совісті, світогляду і віросповідання, 14 грудня 2016 року введено в дію наказ Міністерства оборони України "Про затвердження Положення про службу військового духовенства (капеланську службу) у Збройних Силах України № 685, який, в свою чергу, став правовою основою для введення штатних посад військових священиків (капеланів) у Збройних Силах України [3].

Водночас, із введенням посад військових священиків (капеланів) у Збройних Силах України, виникло ряд невирішених питань, які вимагали врегулювання їх на законодавчому рівні, зокрема соціального та правового статусу військових священиків (капеланів). Таким чином, з метою повноцінного функціонування інституту військового духовенства (капеланської служби) необхідне ухвалення Закону України "Про військове капеланство". Зазначений Закон повинен визначити вимоги до військових капеланів, їхні права та обов'язки, підпорядкування, навчання, питання матеріально-технічного та іншого забезпечення тощо. Також зазначеним Законом мають врегулюватись питання грошового забезпечення та соціального захисту військових капеланів.

Висновок. Відтак, у разі прийняття проєкту Закону на державному рівні, буде остаточно вирішено питання статусу військових капеланів та функціонування інституту військового капеланства загалом у вітчизняному нормативно-правовому просторі.

Прийняті зміни дозволять визначити правовий статус військових капеланів у Збройних Силах України, інших військових формуваннях, правоохоронних органах та нададуть можливість забезпечити належний соціальний захист військових капеланів, сприятимуть подальшому розвитку капеланської служби у Збройних Силах України та інших військових формуваннях [4].

Ухвалення проєкту Закону сприятиме підняттю патріотичного духу осіб рядового та офіцерського складу, що перебувають в зоні проведення операції Об'єднаних сил із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі та стримування збройної агресії Російської Федерації на території Донецької та Луганської областей, задоволення їхніх духовних потреб

шляхом залучення до їх підтримки та душпастирської опіки військових капеланів.

1. Конституція України [Електронний ресурс]: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР // Верховна Рада України. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.
2. Розпорядження Кабінет Міністрів України №677 від 02.07.2014 "Про службу військового духовенства (капеланську службу) у Збройних Силах України, Національній гвардії, Державній спеціальній службі транспорту та Державній прикордонній службі" [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/677-2014-%D1%80>.
3. Наказ Міністерства оборони України "Про затвердження Положення про службу військового духовенства (капеланську службу) у Збройних Силах України" від 14 грудня 2016 року № 685 [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.mil.gov.ua>.
4. Проект Закону України "Про військове капеланство" [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/JH7WK1AA.

І.А. Коваль*

ПРОФЕСОР ВАСИЛЬ БАРАНІВСЬКИЙ ПРО ДУХОВНІСТЬ ОСОБИСТОСТІ ТА СОЦІАЛЬНИЙ МЕХАНІЗМ ЇЇ РОЗВИТКУ

Сьогодні очевидним є те, що українське суспільство перебуває в стані кризи та пошуках виходу з неї. Але в пошуках більше звертають увагу на економіку, політику, медицину тощо. Мало – на стан духовності суспільства, окремої особистості. А саме від неї залежить і економіка, і політика і розвиток людського потенціалу. Життя показує, що багато прогресивних намірів та починань часто не здійснювались через бездуховність людей чи значною мірою гальмувались нею [1, с. 41].

Професор Баранівський В.Ф. в докторській дисертації [2, с. 20-21] та інших працях [1;3;4] на соціально-філософському рівні визначає духовність особистості як сукупність таких іманентно притаманних їй якостей, як свідомість, світогляд, ціннісні орієнтації, соціальні почуття, що відображають в ідеальній формі інтереси, потреби особистості та суспільства, як соціально цілого, спрямовують діяльність людей до реалізації та здійснення усвідомлених інтересів.

В підрозділі дисертації "Соціокультурні та духовні виміри особистості" він розкриває зміст поняття духовності особистості. Зокрема, одним

* практичний психолог "спеціаліст вищої категорії" Ірпінського НВО "Ліцей інноваційних технологій" – МАН".

з найбільш важливих духовних вимірів особистості визначає духовну спрямованість особистості (інтереси, цінності, орієнтації), які, на його погляд, являють собою вищий щабель її розвитку. Вона формується і закріплюється в процесі соціалізації особистості, її практичної діяльності. Сукупність ціннісних орієнтацій, що сформувалися в особистості, забезпечують чіткість і стійкість громадянської позиції людини, її ставлення до громадянських та інших обов'язків, до інших людей. Основним змістом духовних інтересів і ціннісних орієнтацій особистості виступають її світоглядні, моральні, політичні переконання, глибокі й сталі схильності, моральні принципи поведінки і т. п. [1, с.44-46].

Головними духовними цінностями, ціннісними орієнтаціями у поведінці, діяльності сучасної української людини є такі: любов до Батьківщини, рідного краю, любов та повага до рідних, до інших людей, до праці, до знань, до природи, до рідної культури, мови, постійне бажання приносити благо людям, Батьківщині та ін. [1, с. 47-48]. Проте як свідчать досвід та соціологічні дослідження науковців, на жаль, ці найбільш важливі для сучасного суспільства ціннісні орієнтири ще не набули необхідної міри розвитку в українському суспільстві.

На думку професора Баранівського, зміст цінностей в основному зумовлюється соціальними факторами, на що звертав увагу ще Еміль Дюркгейм. Водночас, особистість як соціокультурне явище, маючи певну самостійність, сприймає і трансформує навколишню інформацію, виробляє свої підходи до неї, генерує нові ідеї та цінності. Тобто виступає самостійним об'єктом духовності, у вирішальній мірі сама відпрацьовує свої духовно-ціннісні уподобання та орієнтації [1, с. 47].

Найбільшою проблемою духовного стану сучасної пересічної людини в Україні є надмірна міфологізація її свідомості. В суспільстві набули масового поширення міфи різного гатунку: ідеологічні, політичні, соціальні, економічні, освітянські, релігійні тощо [1, с. 35]. У зв'язку з цим слушним та закономірним є висновок про те, щоб змінити свідомість людини, сформувати здорові засади її духовного розвитку, необхідно змінювати та вдосконалювати систему суспільних відносин, управління, систему освіти тощо.

Складові елементи останніх слід розглядати як чинники формування духовних якостей особистості. Зважаючи на наявні закономірні зв'язки між елементами системи соціальної діяльності, є сенс говорити про соціальний механізм впливу на духовність особи, що виступає як складна система ланок процесу її (духовності) виникнення, розвитку та функціонування [1; 2; 3].

В обґрунтованому соціальному механізмі розвитку духовності особистості професор Баранівський виділяє три підсистеми: абстрактно-діяльну, горизонтальну та вертикальну.

Абстрактно-діяльна являє собою взаємодію різних компонентів соціальної діяльності: потреб та інтересів, з котрих вона виникає, свідомості (духовності), організації діяльності, матеріально-речових засобів, предмету, умов та результатів діяльності. Усі ці елементи впливають на розвиток духовності особистості, вони опосередковуються системою діяльності, через їх вплив на задоволення соціальних потреб та інтересів, досягнення соціальної мети та завдань.

Горизонтальна підсистема соціального механізму формування та розвитку духовності особистості – це сукупність класів (страт), національних утворень, інших соціальних груп та індивідів як суб'єктів соціальної діяльності та відносин між ними – суспільних відносин. Горизонтальна підсистема діє на розвиток духовності особистості, перш за все, через утворені нею способи співвідношення соціальних та соціально значимих інтересів. Вони по-різному впливають на духовність особистості: суперечності в інтересах заважають її формуванню та розвитку; збігання і, особливо, єдність індивідуальних (особистісних), групових, загальнонаціональних, загальнонародних інтересів обумовлює інтеріоризацію духовних почуттів, ідей та цінностей.

Вертикальна підсистема соціального механізму формування та розвитку духовності особистості виявляється при дослідженні соціальної діяльності з точки зору часової послідовності циклу її здійснення. Вона виступає як взаємодія трьох головних ланок:

1) діяльність по усвідомленню та сприйняттю соціальних інтересів (виробництво та розповсюдження ідей в процесі соціально-теоретичної, пропагандистсько-інформативної, масової та індивідуально-виховної роботи, міжособистісних комунікацій);

2) діяльність по врахуванню та виявленню соціальних інтересів в органах влади та самоврядування за допомогою системи демократії та громадянського суспільства. В умовах зростання суспільних потреб консервація індивідуальних потреб обмежує інтереси, ціннісні орієнтації, духовні прагнення особистості. Вона приводить до появи розриву між загальнонародними цілями, ідеалами та індивідуальними прагненнями, знижує особистісну значущість актуальних суспільних проблем. Із зменшенням співпадіння змісту індивідуальних та суспільних інтересів (оскільки лише на ґрунті єдності цих інтересів може формуватися, розвиватися цілісна, духовно збагачена особистість), зменшується і потенційна мож-

ливість ідеальної дії суспільства на особистість, ускладнюється механізм цієї дії [3, с. 48];

3) практичне здійснення цих інтересів у результатах соціальної діяльності.

Кожний з цих видів діяльності виконує специфічні функції в соціальному механізмі формування та розвитку духовності особистості. Досконалість організації цих ланок: соціально-теоретичного та інформаційного процесів, системи демократії, господарського механізму безпосередньо визначають адекватність відображення в свідомості, духовності людей об'єктивних соціальних потреб та інтересів, а також засвоєння соціальних ідей та цінностей. Недостатньо соціально, юридично захищена особистість часто-густо обирає більш легкий шлях – йде на компроміси із собою, своєю совістю, установленням на піднесену мораль. І тільки одиниці по-справжньому світлих душ залишаються вірними собі.

Але такий стан в атмосфері помітної девальвації духовних, високоморальних цінностей, коли корисливість, обман, корупція, моральна та кримінальна злочинність часто-густо утверджуються як норми життя, нерідко якщо не ламає, то принаймні послаблює особистість, призводить до її деградації, а це значною мірою зменшує потенціал демократії, громадянського суспільства [1, с. 65].

Важливо підкреслити, що ефективність роботи соціального механізму формування та розвитку духовності особистості залежить від його усвідомлення суспільством (особливо державно-політичною елітою), коли закономірності, вимоги цього механізму будуть спрямовуватися на досягнення найголовнішої мети дійсно цивілізованого суспільства – формування високодуховної особистості, яка позбавлена нездорових міфологем, що заважають їй будувати гармонійне життя [1, с. 36].

1. Баранівський В.Ф. Проблеми духовної безпеки українського суспільства: збірник наукових праць / 2-ге видання, доповнене та допрацьоване. К.: Вид-во "Лицар", 2018. 260 с.

2. Баранівський В.Ф. Соціальний механізм розвитку духовності особистості // Автореф. дис. докт. філософ. Наук. К.: Ін-т філософії НАН України, 1996. 48 с.

3. Баранівський В.Ф. Проблеми духовної безпеки українського суспільства: збірник наукових праць. К.: ВИД-ВО: ПП УЛЬЯНИЧ В.І., 2009. 156 с.

4. Баранівський В. Ф. Збірник наукових праць: Філософія. Політологія. Освіта і культура. Військова справа / Передм. В.С.Муляви. К.: НАОУ, НДЦ ГП ЗСУ, "Міленіум", 2005. 469 с.

Л.Б. Маевская*

ИДЕИ ИБН ТАЙМИИ (1263-1328) И ИХ ВЛИЯНИЕ НА ИДЕОЛОГИЮ СОВРЕМЕННЫХ РАДИКАЛЬНО-ЭКСТРЕМИСТСКИХ ОРГАНИЗАЦИЙ

Одной из глобальных проблем современного общества является деятельность различного рода радикальных и экстремистских организаций, которая представляет большую опасность для развития современной цивилизации в целом, и Украины в частности. Немалый процент подобных организаций составляют группировки, которые выступают под исламскими лозунгами. Основу идеологии подобных организаций составили концепции разработанные средневековым религиозным деятелем Ибн Таймией. (1263-1328) религиозного деятеля из Сирии, который проповедовал на рубеже XIII-XIV вв. Различные аспекты его воззрений изучал ряд отечественных и западных исследователей: Билозор Д.В., Несправа М., Шестопалец Д.В., Arjan Post, Bazzano E., Bori C., Dembele A. Abdelkader Chachi A, Griffel F., Fouad Ben Ahmed, Al-Matroudi A.H. и др.

Украинский исследователь Якубович М., посвятил свою работу концепции возникновения религий авторства Ибн Таймии: при этом исследователь, относит его, к представителям суннитского традиционализма. Данное обстоятельство указывает на то, что сам исследователь стоит на позициях классического филологического востоковедения, в рамках которого под "суннитским традиционализмом" понимается движение ахль аль-хадис, то есть сторонники буквалистского толкования текста Корана, из которого впоследствии вышли сторонники антропоморфных представлений об Аллахе.

Прежде чем начать анализировать влияние учения Ибн Таймии. на радикально-экстремистские организации и группировки XX- XXI вв., необходимо провести исторический экскурс в XVIII в. и увидеть его роль в формировании ваххабизма из которого собственно говоря и выросла большая часть современных экстремистских организаций. Современники Мухаммада ибн Абд аль-Ваххаба отмечают, что одним из авторитетных источников для него стали книги Ибн Таймии и его ученика Ибн Кайма на труды, которых он довольно часто ссылается в своих работах. На данное обстоятельство в своих работах указывают знаменитый советский востоковед Васильев А.В. и украинский исследователь Билозор Д.В. На клю-

чьево влияние Ибн Таймии на формирование ваххабизма указывает исследователь Загар К.

Исследователями отмечено, что интерес к Ибн Таймии Мухаммаду ибн Абд аль-Ваххабу привил его наставник из Медины – Мухаммад Синди, который был известным религиозным деятелем Медины первой половины XVIII в. Подобно Ибн Таймие он подвергал критике систему четырех мазхабов, которая на протяжении столетий сложилась в суннитском исламе. Ас-Синди заложил основу возрождения наследия Ибн Таймии в Аравии в этот исторический период, а основатель ваххабизма построил свое учение на большинстве его воззрений. В тоже время исследователь Натан Де Лонг Бас не согласен с этой точкой зрения. Он указывает, что М. ибн Абд аль-Ваххаб цитирует Ибн Таймию всего три раза, что составляет довольно малый процент. Мы позволим себе не согласиться с его точкой зрения и подчеркнем, что при заимствовании идей не все прибегают к цитированию авторов данных идей.

Отметим, что подобная позиция Делонг-бас' во многом связана с сочувственным отношением к ранним ваххабитам. Исследователь Макрис подчеркивает, что его концепции вызвали оживленные академические дебаты как среди ученых, так и среди политических деятелей. В своей книге "Великая Кража: борьба ислама с экстремистами" профессор права Калифорнийского университета в Лос-Анджелесе Халед Абу Эль-Фадль, осудил анализ раннего ваххабизма проведенный Н. Делонг-Басом.

Основу учения Мухаммада ибн Абд аль-Ваххаба, составили положения развитые Ибн Таймией: концепция Бога, учение о государственной власти, джихаде и такфире (обвинении в неверии), концепция симпатии и антипатии ("аль-валя аль-бара") отношение к представителям других конфессий, суфиям и их ритуальной практике. Влияние Ибн Таймии на концепцию такфира, которая была заложена и получила развитие в ваххабизме изучал Фирро Тарик. Он указывает, что Ибн Таймия и ваххабиты вступили в резкое противоречие с учением, которое проповедовал известный раннеханбалитский теолог Ибн Аль-Джаузи.

Как уже было отмечено, идеология ваххабизма была заимствована и сформирована на основе учения Ибн Таймии. Именно этот человек сформулировал в единое целое хариджитские положения о проведении насильственных и агрессивных акций с целью распространения, так называемого чистого ислама, который вообще не имеет отношения к этой религии. Также он позаимствовал у радикальных хариджитских сект азракья, байхасия, негативное отношение к суду тагута, то есть суду не по Шариату и обвинение в неверии тех, кто к нему прибегает.

* к.и.н., докторант Национального педагогического ун-ту им. М.Драгоманова

Известно, что Ибн Таймия принимал личное участие в военных походах против алавитов и друзов. Ваххабиты со времени своего появления неоднократно нападали на священные города шиитов в Ираке, устраивая геноцид местного населения. Они также разрушали могилы известных исламских деятелей и даже хотели уничтожить Зеленый Купол над могилой пророка Мухаммада в Медине. Свои действия они объясняли тем, что хотят воспрепятствовать людям поклоняться умершим. Одними из первых, кто прибегал к подобной тактике стали радикальные псевдоханбалиты, которые жили в Багдаде в X веке, далее подобную практику развивал и принимал личное участие Ибн Таймия, затем, ваххабиты, а после них группировка ИГИЛ, которая разрушила большое количество кладбищ и мечетей, в которых находились могилы. В тоже время Ибн ль-Джаузи одобрял и с большим почтением относился к посещению могилы Ахмада ибн Ханбала.

Любопытным фактом является то, что ханбалитские теолог современники Мухаммада ибн Абд аль-Ваххаба противостояли его учению. Это может свидетельствовать о том, что он при толковании религиозных норм вышел за рамки ханбалитского мазхаба. Ибн Таймия также относится исследователями к тем, кто вышел за рамки всех мазхабов и стал принимать свои единоличные решения по тому или иному вопросу.

Сегодня к разрушению памятных мест, связанных с выдающимися учеными ислама, прибегает группировка ИГИЛ. Известно, что основатель ваххабизма не смягчал концепции Ибн Таймии, а наоборот ужесточал их и ранний период истории ваххабизма очень напоминает методы деятельности группировки ИГИЛ. На это указывает исследователь Макрис Дж.

Далее к наследию Ибн Таймии активно обращались египетские реформаторы XIX в. Мухаммад Абдо, Джамалуддин аль-Афгани, Рашид Рида. Затем на его учение особое внимание обратил один из радикальных идеологов "Братьев-мусульман" Сайид Кутб, а в конце XX века Абдуссалам Фарадж, который участвовал в убийстве египетского президента Анвара Садата в 1981 году. Он является автором небольшого манифеста "Джихад аль-фарида аль-гайба" ("Джихад – забытый долг"), на страницах, которого он излагает радикальную концепцию джихада, основанную на работах Ибн Таймии. Большую часть его книги составляют ссылки на данного средневекового автора.

В настоящее время Ибн Таймия является религиозным деятелем, наиболее часто цитируемым представителями современных радикальных и джихадистских группировок включая Аль-Каиду и ИГИЛ., с целью оправдать насилие применяемое ко всем тем, кто не согласен с их идеологией.

Один из основных идеологов "Аль-Каиды" Бен Ладен считал работы Ибн Таймии актуальными на сегодняшний день, и часто приводил цитаты из них в своих высказываниях.

При проведении исследования нам удалось обнаружить определенный процент ссылок на Ибн Таймию, в издаваемом группировкой ИГИЛ журнале "Дабик" и других агитационных материалах, в тоже время некоторые трактовки его учения носят более радикальный характер. Также данное издание на своих страницах активно обращается к наследию Мухаммада ибн Абд аль-Ваххаба. Двенадцать номеров журнала свидетельствуют о популярности его идей среди приверженцев данной группировки. Кроме этого они апеллируют к идеям одного из основоположников "Братьев-Мусульман" Саида Кутба о такфире, тагута и исламском правлении. Напомним, что на его учение также оказали влияние идеи Ибн Таймии.

Исследователи и среди них Дэвид Мотадель, отмечают поразительное сходство между ранними ваххабитами, которые на практике воплощали идеи Ибн Таймии с учением и практикой группировки ИГИЛ. Ибн Абд аль-Ваххаб был организатором и участником кровавых войн, которые сопровождали ваххабитскую экспансию, и поощрял насилие при распространении своей идеологии, как это делают лидеры ИГИЛ сегодня.

1. Білозор Д.В. Ваххабізм: релігійно-політична сутність та історичні трансформації: дис. канд. Філософ. наук. 09.00.11 / Білозор Дмитро Володимирович. Київ, 2009. 196 с.
2. Васильев А.В. История Саудовской Аравии (1745-1973). М.: Восточная литература, 1982. 616 с.
3. Маточкина А. И. Обращение к идеям Ибн Таймии в новое и новейшее время / А. И. Маточкина // Ученые записки Казанского университета. 2013. С. 111-119.
4. Несправа М. Радикальний джихадизм у Європі початку XXI ст. Дніпро: Дніпропр. держ. ун-т внутр. справ, 2018. 304 с.
5. Шестопалець Д. В. Твір Ібн Теймії "Вірна відповідь тим, хто підмінив релігію месії" як пам'ятка ісламської антихристиянської полемічної літератури XIII-XIV ст. : дис. канд. : 07.00.06. / Шестопалець Денис Васильович. Київ, 2008. 211 с.
6. Якубович М. М. Такі ад-Дін ібн Таймія (1263-1328 pp.) та його концепція виникнення релігії як складова ідеологічних доктрин мусульманського традиціоналізму // Історія релігій в Україні і світі: збірник наукових праць. Серія "Історичне релігієзнавство". 2011. №. 3. С. 343-356.
7. Arjan Post A Glimpse of Sufism from the Circle of Ibn Taymiyya DOI: <https://doi.org/10.1163/22105956-12341289>.
8. Bazzano E. Ibn Taymiyya, Radical Polymath, Part I: Scholarly Perceptions: Ibn Taymiyya, Radical Polymath, Part 1 DOI: 10.1111/rec3.12114.

9. Bori C. A new source for the biography of Ibn Taymiyya DOI: <https://doi.org/10.1017/S0041977X04000229>.
10. Dembele A., Chachi A. Contributions of Ibn Taymiyyah to Islamic Economic Thoughts https://www.researchgate.net/publication/334391536_Contributions_of_Ibn_Taymiyyah_to_Islamic_Economic_Thoughts_2 DOI: 10.13140/RG.2.2.10609.63849
11. Griffel F. Ibn Taymiyya and his Asharite opponents on reason and revelation: similarities, Differences and vicious circle DOI: <https://doi.org/10.1111/muwo.12228>.
12. Firro T. The Political Context of Early Wahhabi Discourse of Takfir // Middle Eastern Studies. 2013 V. 49, №. 5, PP. 770-789, URL: DOI <https://doi.org/10.1080/00263206.2013.811648>
13. Fouad Ben Ahmed. Ibn Rushd in the ?anbal? Tradition. Ibn Taymiyya and Ibn Qayyim al?Jawziyya and the Continuity of Philosophy in Muslim Contexts DOI: <https://doi.org/10.1111/muwo.12310>.
14. Macris J. R. Investigating the ties between Muhammed ibn Abd al-Wahhab, early Wahhabism, and ISIS // The Journal of Middle East and North Africa Sciences 2016. № 7(3):PP.239-255 URL: DOI <https://doi.org/10.1080/21520844.2016.1227929>.
15. Al-Matroudi A.H. The Hanbali School of Law and Ibn Taymiyyah: Conflict or Conciliation. Routledge, 2006. 230 p. DOI: 10.3366/E1465359108000077.
16. Nafi B. A teacher of Ibn Abd Al-Wahhab: Muhammad Hayat Al-Sindi and the revival of Ashab al-hadis methodology URL: <https://www.researchgate.net/publication/331025207>
17. Zargar C. Origins of Wahhabism from Hanbali Fiqh / Cameron Zargar. // Journal of Islamic and Near Eastern Law. 2017. №16. С. 65-114.

М.Г. Гордієнко*

ПРИНЦИПИ УТИЛІТАРИЗМУ В ПОСТСЕКУЛЯРНУ ДОБУ

Біологічні інстинкти людини програмують вектор її буття у середовище комфорту, зручності, насолоди, вигоди, задоволення. Сутнісним імперативом життя індивіда є уникнення болю і страждань й акумуляція ресурсів для досягнення щастя. Однак діалектика світобудови базується на єдності і боротьбі протилежностей. На противагу добру існує зло, на зміну дню приходиться ніч, антиподом холоду є тепло. Априорі людство приречене існувати в дихотомії страждання і задоволення. У цьому дослідженні ми з'ясуємо феномен утилітаризму, що репрезентує парадигму користі й насолоди. У процесі розвитку цивілізації зона дискомфорту й злиденності скорочується, а добробуту і комфорту – розширюється. Це означає, що й

* кандидат політичних наук, доцент кафедри соціально-гуманітарних дисциплін Яготинського інституту МАУП

утилітарні цінності стрімко поширюються й посідають ключові позиції в ієрархії пріоритетів сучасного світу. Зростає верства людей, для яких задоволення, розваги, комфорт є вищою метою існування. Вважається, що за утилітарними принципами живуть ті, для кого сукупне задоволення переважає страждання.

Оцінка соціальних явищ і процесів в системі координат утилітаризму здійснюється крізь призму їх корисності. Головна ідея утилітаризму – "надання переваги тому політичному та соціальному устроєві, що приносить максимальну користь для людей. Представники цієї теорії – Д. Юм, Дж. Мілль. Це політична і моральна філософія, яка вважає користь основою моральності й критерієм людських учинків, намагається оцінювати всі політичні питання з огляду їхніх наслідків. Користь – фундаментальна цінність. Саме користь надає смислу всім нашим діям, усе інше має інструментальну цінність. Для утилітаристів завжди краще більше користі, ніж менше. Звідси – висновок: мета утилітаризму – максимізація користі" [5, с. 364]. Користь визначається як основа моральності. Якщо досягнутий результат приносить благо й робить щасливим велику кількість людей, то для його досягнення доцільно використовувати всі засоби. Фактично утилітаризм бере на озброєння постулат Н. Макіавеллі – ціль виправдовує засоби. Тобто всі засоби прийнятні для досягнення мети. Такий алгоритм утилітаризму називають діяльним утилітаризмом.

Наукову доктрину феномену утилітаризму обґрунтовує Є. Бентам. Вчений стверджує: "Природа поставила людство під керівництво двох всевладних господарів – страждання (pain) і задоволення (pleasure). Ось чому тільки вони вказують нам на те, що ми повинні робити, так само як і визначають, що ми будемо робити. До їхнього трону прив'язані по один бік критерії доброго і поганого, а по другий – ланцюги причин і наслідків. Вони керують усім, що ми робимо, говоримо, про що думаємо: кожне зусилля, яке ми можемо зробити, аби відкинути нашу підлеглість, слугуватиме всього лиш її доказом і підтвердженням. Людина може заявити, що не кориться їхній владі (empire), але насправді вона підлягає цій владі завжди. Принцип корисності (principle of utility) визнає цю її підлеглість та приймає за основу тієї системи, метою якої є ткати килим щастя руками розуму і закону. Системи, які прагнуть це поставити під сумнів, віддають перевагу словам замість суті, примхам замість розуму, темряві замість світла" [1, с. 155]. За логікою Є. Бентама користь тотожна насолоді.

Провідна місія моралі, вважає Є. Бентам, відвернути людей від страждань, навчити долати труднощі спираючись на принципи насолоди й задоволення. За логікою вченого, поведінка чи діяльність носить мораль-

ний характер у тому разі, якщо вона приносить задоволення, або аморальний, якщо вона призводить до страждання. Треба наголосити, що використання поняття "задоволення" (від грец. hedonic) у вченні Є. Бентама означає не легковажні вчинки чи вульгарну поведінку, а щастя і благополуччя. Ключовий принцип утилітаризму полягає в тому, щоб задоволення собі не спричиняло страждання іншим. На думку палкого прихильника утилітаризму Дж. С. Мілля, треба прагнути не до збільшення кількості задоволення, а намагатися поліпшувати його якості. Зокрема, інтелектуальне, морально-етичне, духовне задоволення, вважає вчений, є вищим проявом цього феномену порівняно з фізичним і приносить значно більше вражень і насолоди. Утилітаризм постулює ідеологію, згідно з якою приймаючи рішення в масштабах держави, чи обираючи формат поведінки на локальному рівні треба керуватися не егоїстичними вигодами, а щастям і благополуччям найбільшої кількості людей.

Утилітаризм у постіндустріальну добу став способом життя широким верств громадян. Переважно утилітарний спосіб життя ведуть ті соціальні верстви, які мають фінансові ресурси для його підтримки й примноження. Також "ідеї утилітаризму спричинили досить сильний вплив на розвиток економічних наук. Багато економістів ще в ХІХ в. категорично стверджували, що в основі механізмів господарської діяльності лежить природне прагнення людини до максимального збільшення свого добробуту. А корисність вироблених товарів вимірюється тією ціною, яку люди бажують сплатити за них. Приймаючи ті чи інші спрощення, економісти отримали можливість з'ясувати відому всім залежність між попитом та пропозицією, визначивши таким чином характер зв'язку між попитом та пропозицією, між продавцем і покупцем, а також пояснили причини рівноваги цін в умовах вільного конкурентного ринку. Більш того (і це особливо важливо), економісти змогли також довести, що розвиток системи вільних ринків на основі конкуренції призведе до такого способу експлуатації ресурсів і установить такий механізм коливання цін, що у споживача з'явиться можливість довести свою суспільну корисність до максимуму (до оптимуму, якщо користуватися термінологією Парето), причому це станеться за рахунок підвищення купівельної спроможності... І нарешті, можна відмітити, що положення теорії утилітаризму добре узгоджуються з уявленнями про категорію ефективності і, хоча вони мають різний сенс, проте багато хто використовує його для опису можливості робити максимум продуктів при відомій кількості ресурсів. Інакше кажучи, ефективною прийнято вважати таку операцію, реалізація якої дозволяє забезпечити необхідний вихід продукції при мінімумі витрат ресурсів. Саме так прийнято розуміти ефек-

тивність і з позицій утилітаризму, оскільки у рамках цієї теорії правомірним вважається такий образ дій, який дає можливість робити максимум прибутку при мінімумі витрат" [4].

З часів утвердження незалежної України невпинно точаться дискусії щодо формату та ціннісних засад національної ідеї, спроможної консолідувати постколоніальне суспільство. Український філософ С. Дацюк, вважає, що колишні радянські країни на місце класового утилітаризму швидко ставлять національний утилітаризм. Україна розвиває утилітаризм до гіпертрофованого стану. Вчений робить спроби узагальнити зміст національної ідеї, який виражають різні політичні сили, у такій послідовності: "По-перше, Бог сам піклується про нас, відтак Він спасе саме нашу націю незалежно від інших націй, якщо ми будемо в Нього вірити та виконувати Його заповіді (Бог утилітарний, Він має бути корисним для України). По-друге, весь світ, зокрема сусідні держави, мають бути корисні для України – це називається національний інтерес. По-третє, найважливішим є високий рівень добробуту, який може бути забезпечений долученням до "золотого мільярду" через так званий "вступ у Європу". По-четверте, в центрі уваги державної політики індивідуальний добробут, тому потрібне утилітарне використання бюджету на потреби кожного, а не на розвиток інфраструктури, науки та культури, не на освоєння космосу, не на проривний розвиток освіти і не на духовне вдосконалення. По-п'яте, політика максимальної користі для максимальної кількості людей є демократично виправданою, бо зрозуміла виборцям і створює політикам, що її дотримуються, найбільшу підтримку на виборах. По-шосте, причина хорошого стану в державі – хороші закони, а причина поганого стану – не виконання законів, відтак мораль, зокрема політичних лідерів, має менше значення, ніж закони. По-сьоме, добро та справедливість мусять бути корисними для більшості, відтак суспільству потрібні корисні розумники, а не диваки та мрійники інтелектуали. По-восьме, основою суспільної свідомості є мотивації до праці, розваг та задоволення, а духовні практики переживання очікуваної смерті є маргінальними. Оце і є утилітарна національна ідея, яку чомусь сором'язливо намагаються не формулювати в таких чітких тезах вітчизняні політики" [2].

Принципи утилітаризму витікають з раціональних законів природи, які детермінують наші обов'язки і накладають санкції у разі їх порушення. Хоч насправді люди виконують обов'язок не стосовно позбавленої моралі й свідомості природи, а стосовно ближніх, самих себе і Бога. Християнство не засуджує прагнення до задоволення, але його утилітаристське тлумачення як вищої мети життя не підтримує. Зокрема, Біблія засуджує

тих людей, "що більше люблять розкоші, ніж Бога" (2 Тим. 3:4). Адам і Єва жили в райських умовах сповнених радості й задоволення. Проте вони піддалися диявольській спокусі, зігнорували Творця і Його волю, й позбулися свого комфорту.

Важливий фактор, що обумовлює активізацію утилітаризму на сучасному етапі є релятивізація християнських імперативів. Досліджуючи релігію в сучасному світі Х. Казанова стверджує, що "унікальною й винятковою порівняно з рештою світу європейську ситуацію зробив саме триумф секуляризму як теологічної теорії релігійного розвитку, що взяла початок із просвітницької критики релігії. У XVIII-XX ст. ідеологічна криза релігії, яку розвинуло Просвітництво та яку підхопила ціла низка соціальних рухів по всій Європі, сформувала європейські теорії секуляризації в такому ключі, що вони почали функціонувати не просто як описові теорії соціальних процесів, але й – що особливо важливо – як критично-генеалогічні теорії релігії та нормативно-телеологічні теорії релігійного розвитку, що передбачали занепад релігії як "телос" історії" [3, с. 102]. Треба додати, що під впливом секуляризації нівелюється сакральний характер релігії. Віра й культоворитуальні обряди втрачають свою ексклюзивність і постають як утилітарні атрибути.

Отже, в системі координат утилітаризму всі правила і норми у цьому світі мають релятивний характер, вони не є абсолютними. Існує лише один усталений принцип моральності – утилітарний, відповідно до якого вчинки і діяльність людей вимірюються тим, наскільки вони сприяють загальному добробуту громадян і забезпечують їхнє щастя. Виходячи з концептуальних засад утилітаризму правильність чи хибність людської поведінки або вчинку, тобто добродесності дії має оцінюватися не за моральною якістю дії, а за якістю її наслідків, до чого дія приводить: до задоволення чи страждання. Якщо дія розширює сферу задоволення, вона, з позицій утилітаризму, є добродесна, а якщо веде до збільшення страждання – аморальна. Якщо сукупне задоволення перевищує сукупне страждання, тоді відтворюється принцип корисності Бентама, котрий пропонує обчислювати найвище благо для найбільшої кількості людей. Діяльний утилітаризм проголошує, що мета виправдовує засоби. Істинність дії, за логікою Є. Бентама, залежить не від її моральної якості, а від кінцевого результату – розширення блага для людей, сприяння загальному добробуту. В буремній стихії життя людина постає перед дилемою зробити дію, що принесе задоволення чи страждання. Теорія утилітаризму змушує людей слідувати за своїми вчинками, аби не завдати шкоди іншим. Попри категоричність суджень, концепцію утилітаризму не слід зараховува-

ти до хибних. Вона обґрунтовує актуальні питання людського буття радикальними категоріями.

1. Бентам І. Про принцип корисності // Лібералізм : антологія / упоряд. О. Проценко, В. Лісовий. К., 2002. С. 155.
2. Дацюк С. Україна утилітарна. [Електронний ресурс] / Дацюк. – Режим доступу: <https://www.pravda.com.ua/articles/2009/09/11/4181397>.
3. Казанова Х. Релігія в сучасному світі: плюралізм, секуляризація, глобалізація / переклад з англ. Романа Скакуна. Львів: Видавництво Українського католицького університету. 2019. 348 с.
4. Основні концепції бізнесу. [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://studopedia.su/17_30501_teoriya-utilitarizmu.html.
5. Політологія: енциклопедичний словник / [В. М. Денисенко, Л. Я Угрин, Н. М. Хома]; за ред. д-ра філос. наук, проф. В. П. Мельника. Львів: ЛНУ ім. Івана Франка, 2014. 406 с.

Ага Хайсам Мухаммад*

РОЛЬ ПРОДУКЦИИ "СТАНДАРТА ХАЛЯЛЬ" В РАЗВИТИИ ТУРИСТИЧЕСКОГО БИЗНЕСА В УКРАИНЕ

Последние десятилетия ознаменовались активным ростом объемов туристического бизнеса в мировом масштабе. Не осталась в стороне от этих процессов и Украина, которая привлекает внимание туристов со всего мира, в том числе из исламских стран и регионов. В увеличении туристического потока не последнюю роль играет налаживание инфраструктуры при этом очень важно учитывать особенности туристов, которые приезжают из разных стран мира.

Поэтому тема развития туристической индустрии стандарта "халяль", является актуальной для Украины, так как с каждым годом возрастает интерес к нашей стране со стороны туристов из разных стран. При поиске информации касательно изучения развития халяльного туризма в Украине нами был обнаружен ряд исследований, посвященных "стандарту халяль" в туристическом бизнесе. Это работа Антоненко В., Хуткого В., Любичевой О., Романчука С., Ковальчука С. и др.

В тоже время существует необходимость проведения более глубокого изучения данной проблематики, так как необходимо провести обобщение трендов и вызовов, в развитии данного сегмента туризма с использо-

* аспирант Національного педагогічного ун-ту ім. М. Драгоманова.

ванием последних данных и новейших методов научного исследования. Поэтому мы обратились к рассмотрению международного опыта в этой сфере. Нехватка теоретических публикаций в области туризма в контексте ислама отмечена на международном уровне. Халяльный туризм-это область исследований, которая все еще находится на очень ранней стадии развития.

Исследователи отмечают, что, ныне, существует определенная путаница между понятиями исламский и халяльный туризм. Поэтому, в первую очередь, следует остановиться на необходимости провести границу между терминами "исламский туризм" и "халяльный туризм", которые, по мнению исследователей Баттора М. и Назар Исмаила М., имеют несколько разное значение. Поэтому их использование должно быть четко дифференцировано. Под исламским туризмом, чаще всего, понимается, именно, религиозный туризм, совершение паломничества в Мекку и посещение различных святых мест, например, мечети пророка Мухаммада в Медине. Под халяльным туризмом подразумевается обеспечение для мусульман условий халяль в местах пребывания при посещении любого уголка мира, при этом поездка совершается необязательно с религиозными целями. Это могут быть поездки, связанные с бизнесом, лечением, с научной образовательной деятельностью, а также отдых.

Халяльный туризм может быть обобщен любым объектом или действием, которое разрешено использовать или заниматься туристической отраслью, согласно исламскому праву. Разграничению данных терминов посвятили свои работы Лейпер Н, Шах Алам, Камали М. Исследователи также подчеркивают наличие тесной связи между туризмом и религиозными воззрениями туристов. Считается, что религия представляет собой один из важных факторов в процессе принятия решений о путешествиях.

Исследователи отмечают, что среди мусульман, в последние десятилетия возросла осведомленность о возможности получить обслуживание в сфере туризма соответствующее их религиозным правилам. Поэтому спрос на туризм стандарта халяль значительно возрос не только в странах, которые обычно считаются мусульманскими, но и в не исламских странах. Индустрия халяль-туризма на сегодняшний день является одной из самых динамично развивающихся отраслей мирового туризма. Исследования рейтинговых агентств CrescentRating и DinarStandard проведенные в 47 странах свидетельствуют, что темпы роста количества туристов-мусульман опережают аналогичные показатели для других категорий путешественников.

Поэтому все больше гостиничных сетей обращают внимание на предоставление услуг стандарта халяль. Данное направление развития туристической отрасли происходит с учетом процессов глобализации, которые затронули фактически все мировое сообщество, и является одним из инновационных направлений развития туристического бизнеса. Подобное мнение разделяют как отечественные, так и зарубежные исследователи. Наиболее популярные направления туризма мусульман в не исламских странах стал Таиланд и Великобритания. Была открыта интернет-платформа для поиска отелей стандарта халяль – Halalbooking.com.

Для привлечения в Украину большего количества туристов из исламских стран и, в особенности из региона Персидского Залива, где значительная часть людей имеет финансовые возможности для совершения регулярных путешествий, необходимо активно развивать весь спектр предоставления услуг халяльного туризма, который должен затрагивать все аспекты туристической деятельности.

В первую очередь необходимо обозначить и понять, какие именно особые потребности и предпочтения существуют у туристов-мусульман во время путешествий. В исламе вопросы, связанные с торговлей и промышленностью, включая внутренний и глобальный туризм, решаются исключительно согласно исламской правовой системе, которая известна как Шариат. Шариат означает совокупность определенных правил и предписаний, упорядочивающих жизнь человека и его взаимодействие со всеми созданиями в этом мире. Эти правила и предписания основаны на Священном Коране, высказываниях пророка Мухаммада и выводах исламских теологов. Поэтому понимание и соблюдение религиозных потребностей туристов мусульман можно рассматривать как конкурентное преимущество. Китайские исследователи провели анкетирование 32 мусульманских туристов и пришли к выводу, что их потребности включают в себя 6 аспектов: халяльное питание, обслуживание стандарта халяль в гостиницах и на транспорте, соответствующие исламу развлечения и магазины, наличие туалетов, где есть возможность совершить омовение и наличие обслуживающего персонала, который осведомлен о нуждах туристов-мусульман. Ученые делают особый акцент на том, что маркетологи должны быть осведомлены и понимать особенности потребностей и поведения туристов-мусульман.

Минимальными требованиями согласно Crescent Rating, для аэропортов, отелей и ресторанов, которые относят себя к предоставляющим услуги стандарта халяль, является наличие халяль-меню для туристов. Данное меню обычно предусматривает присутствие блюд из мясной про-

дукции-халяль, не содержащей свинины, мертвечины, крови, а также отсутствие спиртосодержащей продукции, в том числе в конфетах и других кондитерских изделиях. Некоторые гостиницы и рестораны нашей страны уже могут предложить подобное обслуживание для клиентов из мусульманских стран, но их процент на сегодняшний день остается довольно небольшим.

Следующим пунктом, и это учитывается в рейтинге гостиницы, является наличие специального помещения, где можно совершить омовение и молитву. В гостиницах, вокзалах, аэропортах торговых центрах и др. важно предоставить мусульманам место для совершения молитвы, это может быть даже небольшая комната или просто небольшой огороженный участок помещения. Особых требований к таким помещениям не выдвигается, главное, что бы в нем находился указатель направления на Каабу, которая находится в Мекке и молитвенные коврики, при возможности комната разделяется на женскую и мужскую половину.

Далее идут специальные предложения, связанные с месяцем Рамадан. Гостиницам, которые предоставляют услуги спектра халяль, необходимо обратить внимание на потребность в обеспечении мусульман высококалорийным ужином, приготовленном из халяль продуктов в месяц Рамадан, а также организовать возможность приобретения еды ночью для совершения сахура (предрассветной трапезы).

Гостиницам и базам отдыха, которые расположены у водоёмов для привлечения туристов-мусульман необходимо иметь отдельные бассейны и пляжи для мужчин и женщин. Кроме этого следует предоставить возможность покупать одежду, соответствующую шариату и исламскую атрибутику, духи и косметику без содержания спирта и животных жиров, что также может стать одним из факторов по привлечению туристов. Является важным наличие в гостиницах сотрудников, владеющих иностранными языками.

Одним из пунктов по привлечению туристов должно стать наличие халяльного меню на транспорте: в самолетах, поездах, кораблях, автобусах, АЗС и так далее. Также интерес может вызвать культурная и экскурсионная программа с учетом требований халяль.

Здесь были рассмотрены основные рекомендации к гостиницам, которые предоставляют свои услуги как мусульманам, так и не мусульманам.

Если отели полностью ориентированы и специализируются на предоставлении обслуживания согласно стандарту-халяль, то для них выдвигаются более жесткие требования: персонал обязан носить одежду пред-

писанную исламом, не допускать продажи на территории отеля алкогольных напитков, наличия ночных клубов, где совершаются грехи, казино, публичных домов, и т.п.. Кроме этого, требуется наличие отдельных номеров для мужчин, для женщин и семейных номеров. По возможности номера должны быть размещены на разных этажах или даже в разных корпусах, подобные правила относятся и к местам приема пищи, необходимо иметь, женский, мужской и семейный залы ресторанов и кафе. Гостиницы лучше украсить фотографиями известных мечетей, содействовать проведению исламских праздников и событий, особенно это касается месяца Рамадан.

В целом в Украине имеется широкий потенциал для привлечения туристов и бизнесменов из исламских стран, однако развитие данного направления находится в самой начальной стадии.

1. Антоненко В., Хуткий В. Сучасні глобалізаційні процеси в халяль-індустрії як чинник розвитку міжнародного халяль-туризму // Вісник Київського національного університету культури та мистецтв. 2018. №. 1. С. 84-95.
2. Любіцева О. О. Ринок туристичних послуг . К., 2002. . 232 с.
3. Любіцева О. О., Романчук С. П. Паломництво та релігійний туризм. К, 2011. 416 с.
4. Battour M. Muslim Travel Behavior in Halal Tourism URL: DOI: 10.5772/intechopen.70370.
5. Battour M. I smail N.M.Halal tourism: Concepts, practises, challenges and future // Tourism Management PerspectivesV.19. Part B, July 2016. Pp. 150-154. URL: DOI https://doi.org/10.1016/j.tmp.2015.12.008
6. Battor M., Battor M. Ismail N. M. Toward a Halal Tourism Market // Tourism Analysis. 2010., № 15 Т. 4. С. 461-470. URL: DOI: 10.3727/108354210X12864727453304.
7. Belopilskaya Y. How Halal Tourism is Reshaping the Global Tourism Industry // EHL. URL: https://hospitalityinsights.ehl.edu/halal-tourism-global-industry (дата звернення: 22.10.2020).
8. Jia. X. Chaozi Z. Halal tourism": is it the same trend in non-Islamic destinations with Islamic destinations? URL: DOI: https://doi.org/10.1080/10941665.2019.1687535.
9. Suid I S., Nor A., Hamimi O. A Review on Islamic Tourism and the Practical of Islamic Attributes of Destination in Tourism Business URL: DOI: 10.6007/IJARBSS/v7-i12/3609 URL: http://dx.doi.org/10.6007/IJARBSS/v7-i12/3609.
10. Vargas-Sanchez, A. Moral-Moral, M. Halal tourism: literature review and experts' view//Journal of Islamic Marketing, 2019. V. 11 №. 3, pp. 549-569. URL: DOI: https://doi.org/10.1108/JIMA-04-2017-0039.
11. Vargas-Sanchez, A. Moral-Moral, M. Halal tourism: state of the art // Tourism Review. 2019. V. 74 №. 3, pp. 385-399. URL: DOI: https://doi.org/10.1108/TR-01-2018-0015.

СЕКЦІЯ 2

ЕКОНОМІЧНІ, ПСИХОЛОГІЧНІ, ГЕНДЕРНІ АСПЕКТИ ЗМІЦНЕННЯ ЛЮДСЬКОГО ПОТЕНЦІАЛУ УКРАЇНИ

В. Болюбах*

ВПЛИВ ГЕНДЕРНИХ ПРОБЛЕМ НА РОЗВИТОК СУЧАСНОЇ СІМ'Ї

На сучасному етапі в житті українського суспільства сім'я, сімейний добробут, сімейні труднощі та цінності займають чільне місце. Темою для широкого обговорення та переосмислення стають гендерні проблеми, які на сьогоднішній день мають місце та впливають на сімейні відносини майже в кожній родині.

Результати соціологічного дослідження, проведеного фахівцями НДІ праці і зайнятості населення, щодо обізнаності різних груп населення та якості надання допомоги з питань протидії домашньому насильству та насильству за ознакою статі та інших питань гендерної нерівності в сім'ях, дали можливість скласти загальну картину труднощів та проблем, які притаманні українським сім'ям та перешкоджають їх нормальному розвитку.

Наведемо лише деякі приклади. Результати відповідей респондентів на запитання: Хто з мешканців вашого регіону відчуває особливі труднощі: в сімейному житті, в вихованні дітей, в працевлаштуванні, в отриманні освіти, в кар'єрному просуванні? І в чому полягають ці труднощі?

Труднощі в сімейному житті розподілились наступним чином: 32% опитуваних відповіли, що труднощі, насамперед, відчувають жінки; 23,8% – чоловіки; 18,6% – всі члени родини, подружні молоді сімейні пари; 9,6% – сім'ї, які перебувають у складних життєвих обставинах; 16,2% – малозабезпечені та незахищені категорії населення.

* старший науковий співробітник, Інститут праці і зайнятості населення Мінсоцполітики України та НАН України.

Серед причин, які викликали ці проблеми, майже 62% респондентів найбільш вагомими вважають: економічну нестабільність, неможливість забезпечити базові потреби сім'ї, безробіття, скрутне матеріальне становище.

На другому плані (38%) виступають проблеми психологічного плану, відсутність культури сімейних відносин, прояви домашнього насильства у сім'ї, економічне насильство в зв'язку із гендерною нерівністю, алкогольна залежність.

Особливі труднощі при отриманні освіти (вищої) відчувають малозабезпечені громадяни. Другою за впливовістю групою, є мешканці сіл (дошкільна та середня освіта). Причина полягає у фактичному занепаді соціальної інфраструктури на селі. З огляду на це, особливо актуальною стає розробка спільно з управлінням освіти і науки регіональних програм безбар'єрного доступу сільського населення до дитячих та освітніх закладів.

Особливі труднощі при отриманні медичного обслуговування відчувають мешканці сіл (30% опитаних). На їх переконання труднощі полягають у доступності медичних послуг та якості їх надання. Зокрема, незважаючи на те, що в сільській місцевості створено мережу фельдшерсько-акушерських пунктів, переважна більшість сільських жінок та чоловіків не може отримати необхідну медичну допомогу. Вони практично не мають змоги пройти повноцінне медичне обстеження та отримати кваліфіковану допомогу в питанні збереження власного здоров'я. Тому, посилення заходів профілактичного характеру в сільській місцевості вимагає розробки спільно з управлінням охорони здоров'я додаткових регіональних програм збереження здоров'я сільського населення.

Труднощі у вихованні дітей відчувають однаково, як чоловік, так і жінка. Але жінки більш зосереджені на сім'ї та сімейних обов'язках (71,5% опитуваних). На виховання дітей впливають безліч факторів, але одним з найголовніших є брак часу у безпосередньому спілкуванні та спільному відпочинку, особливо ця проблема стоїть гостро у батьків, які працюють.

Низький батьківський потенціал, неосвіченість, відсутність умов для розвитку та життєзабезпечення дитини, ігнорування потреб дитини, відсутність належного догляду, не виконання батьківських обов'язків на належному рівні – все це є причинами труднощів для соціально-неблагополучних сімей, де спостерігається зловживання алкогольними напоями та незадовільні умови проживання, сімей, які перебувають у складних життєвих обставинах.

Вирішенню цієї проблеми може сприяти поширення позитивного досвіду роботи мережі "шкіл молодих татусів", як ефективної форми підготовки молодих сімей до подружнього життя, появи та виховання дітей, що будується на ідеалах гендерної демократії; запровадження програм підготовки чоловіків та жінок до подружнього життя; введення у загальноосвітніх школах пілотної дисципліни "Основи соціальної етики".

За відповідями респондентів, особливо відчують труднощі в вихованні дітей неблагополучні сім'ї, малозабезпечені, неповні сім'ї, молодь, жінки.

Труднощі в працевлаштуванні відчують практично всі громадяни працездатного віку, жінки із малими дітьми, молоді люди без досвіду роботи, громадяни предпенсійного віку, вразливі верстви населення. Ця проблема охоплює всі регіони країни, відчувається економічний занепад, відсутність інфраструктури як у містах, так і в інших місцях проживання, росте безробіття.

Існує ціла низка сфер діяльності та відповідних професій, які традиційно вважаються "жіночими" та "чоловічими". Також існують стереотипи щодо жінок: жінки менш цінні працівники, жінка не може бути хорошим керівником; обов'язки жінки по відношенню до дому і сім'ї заважають їй робити кар'єру.

Чоловіки зазнають дискримінації за сімейними обов'язками статистично набагато рідше. Але санкції від роботодавця для них жорсткіші, ніж для жінок, позаяк роботодавець не очікує від працівника-чоловіка виконання сімейних обов'язків, вважаючи, що їх має виконуватиме його дружина (чи інша жінка з родини).

Щодо кар'єрного просування – 61% респондентів відповіли, що труднощів немає, рівні можливості та права мають як чоловіки, так і жінки. Але 8% опитаних вважають, що при працевлаштуванні у жінок менше шансів, ніж у чоловіків отримати вакантне місце. Жінки стають небажаною робочою силою, оскільки працедавці не хочуть обтяжувати свої прибутки більшими, у порівнянні з чоловіками, витратами на забезпечення соціальних гарантій. У жінок менше шансів ніж у чоловіків просунутися по кар'єрній сходинці.

Традиційні стереотипи масової свідомості суттєво обмежують можливості кар'єрного росту для жінок та негативно впливають на їх сімейні відносини як тільки вони досягають перших успіхів.

На запитання: Чи залежать ці труднощі від статі? – 82% опитаних відповіли, що труднощі не залежать від статі, всі мають рівні можливості і права. Труднощі залежать від життєвої ситуації, від самої особистості людини.

13% респондентів, відповіли – "так", у певних випадках, залежать. Своє ствердження вони пояснюють тим, що: чоловікам важче знайти високооплачувану роботу; в професійній діяльності відбувається повне нерівноправ'я між жінками з дітьми, жінками без дітей та чоловіками; в податковому законодавстві жінки з дітьми сплачують менше податків, ніж жінки без дітей; мають додаткову відпустку, якщо мають дітей. Це дискримінація за ознакою статі, а точніше – за наявністю чи відсутністю дітей.

Будь-яка дискримінація виникає, перш за все, на побутовому рівні, і виникає з причин дефіциту або нерозвинутої особистісної культури, браку освіти або етичного ставлення до людей. І якщо на рівні законодавства можна досить швидко втілити певні антидискримінаційні стандарти, то на рівні масової свідомості довгий час будуть домінувати дискримінаційні стереотипи сприйняття статей.

Поняття рівності (соціальної, правової) чоловіка й жінки можна розділити на окремі складові – на рівність на роботі, у політичному житті, в сім'ї. Всі системи пов'язані між собою. Для того, щоб досягти реальної рівноправності в суспільстві, треба змінювати стереотипи та зміцнювати рівноправність в сімейному житті. Для вирішення цього питання необхідно вивчати та усувати соціальні бар'єри, що заважають людині проявитися як особистості, а також створювати рівні соціальні можливості для реалізації особистості чоловіків і жінок у всіх сферах життєдіяльності в залежності від їх уподобань.

М.М. Мартиненко*

МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД БОРОТЬБИ З ДОМАШНІМ НАСИЛЬСТВОМ ЯК ОДИН З НАПРЯМКІВ РОЗВИТКУ ФОРМУВАННЯ ТА ВИКОРИСТАННЯ ЛЮДСЬКОГО ПОТЕНЦІАЛУ

Вступ людства в постіндустріальну епоху зумовив необхідність перегляду економічних і політичних підходів і орієнтирів, включаючи обов'язкове зближення інструментального (спрямованого на забезпечення зростання продуктивності праці) і соціального (соціальні умови життя населення) напрямів уявлень про розвиток людини. Це призвело, по-перше,

* старший науковий співробітник відділу з наукового забезпечення питань зайнятості, соціального діалогу та стандартів праці НДІ праці і зайнятості населення Міністерства соціальної політики України та НАН України

до появи нової концепції, що об'єднала людський і соціальний капітали, а по-друге, до включення людського капіталу в поняття "людський розвиток" і "людський потенціал", який, у свою чергу, є показником реалізації людського капіталу в економіці. Принципова відмінність концепції людського розвитку від попередніх полягає в обґрунтуванні положення, що розвиток не може розглядатися винятково як зростання обсягу матеріальних благ і послуг, він має забезпечити нову якість життя та нові можливості людини стосовно можливостей прожити довге і здорове життя.

Саме на основі теорії людського розвитку відбувається зміщення акцентів з темпів економічного зростання, з розвитку матеріального виробництва на соціальне "виробництво". Соціальна складова стійкості розвитку орієнтована на людину і спрямована на збереження стабільності соціальних і культурних систем, в тому числі, на скорочення числа руйнівних конфліктів між людьми [1].

Метою дослідження є необхідність здійснення аналізу міжнародного досвіду щодо попередження та протидії насильству в сім'ї, зокрема нормативної бази. Жорстоке поводження, домашнє насильство та приниження гідності й досі залишаються світовою соціальною проблемою людства. Проблема насильства у сім'ї є загальносвітовою і різні держави протягом тривалого часу відпрацьовують шляхи її подолання. За даними, наведеними Всесвітньою організацією охорони здоров'я, кожна шоста жінка зазнала насильства в сім'ї. Відповідно до цих же даних, ця проблема є більш гострою для економічно слабо розвинених країн, при цьому жінки в цих країнах із більшою вірогідністю визнають таке насильство над собою виправданим. Так, відсоток жінок, що повідомили про те, що вони хоч раз у житті зазнавали насильства з боку членів своєї сім'ї, варіюється від 15% у Японії до 71% в Ефіопії. Тема домашнього насильства є досить актуальною і вимагає негайного вирішення. Чимало жінок, дітей, а то навіть і чоловіків потерпають від різних видів домашнього насильства. За даними Мінсоцполітики України у 2013-2019 роках з усіх звернених з проблемами насильства в сім'ї до органів держави, 90 %- це були жінки, 8,5-9% – чоловіки, ще менше, 1-1,5% – діти. Сьогодні відбувається удосконалення політики та практики протидії домашньому насильству як в економічно розвинених країнах світу, так і в тих що розвиваються. Це прослідковується у тому, що уряди багатьох країн світу приймають закони, розробляють державні програми, вживають спеціальних заходів, спрямованих на протидію тим формам насильства, які донедавна вважалися приватною справою сім'ї або окремої людини. Поняття "насильство щодо жінок", "насильство в сім'ї" розкриваються в міжнародно-правових актах

зобов'язального та рекомендаційного характеру, що існують як на рівні ООН, так і Ради Європи.

Підписана у 2011 році Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами має для України позитивні наслідки для реалізації державної політики з протидії насильству. Домашнє насильство визначається як явище, що зумовлюється поведінкою однієї людини відносно іншої. При цьому насильницькі дії завжди спричиняються з певним наміром. Суть насильства полягає в порушенні особистих прав і свобод конкретної людини [2]. Закон України "Про запобігання та протидію домашньому насильству" вважає "домашнім насильством діяння (дії або бездіяльність) фізичного, сексуального, психологічного або економічного насильства, що вчиняються в сім'ї чи в межах місця проживання або між родичами, або між колишнім чи теперішнім подружжям, або між іншими особами, які спільно проживають (проживали) однією сім'єю, а також погрози вчинення таких діянь". Також нагальними для вирішення є проблеми, що особливо торкаються з питань протидії домашньому насильству та насильству за ознакою статі, в тому числі в умовах конфлікту на Сході України? та проблеми дітей-біженців. Тому лише охорони зазначених категорій в межах країни громадянства є недостатньо. Потрібно розширювати міжнародні інституційні елементи захисту всіх категорій громадян, що потерпають від домашнього насильства.

Основне завдання концепції людського розвитку – створення державою і суспільством умов для розширення соціальних та економічних можливостей людей. Тому людський потенціал слід розглядати як обов'язковий компонент добробуту людей. Це неможливо без активної боротьби з домашнім насильством. Розповсюджена серед різних верств населення, представників різних національностей, віросповідань, схильність до насильства має давнє та глибоке коріння, існує в країнах з різним рівнем економічного розвитку. Утвердження ненасильницької ідеології в суспільстві не можливе без розуміння проблеми поширення домашнього насильства і, насамперед, насильства над жінками. Не зважаючи на всі демократичні перетворення та задекларовану рівність статей, насильство над жінками – це актуальна проблема, яка негативно впливає на фізичне, психологічне самопочуття жінок, віддзеркалюється на їх репродуктивному здоров'ї, заважає можливостям самореалізуватися.

1. Безтелесна Л. Людський розвиток: підходи до трактування суті та умов його забезпечення / Л. Безтелесна // Економіка України. 2009. № 7 (572). С. 4-12.

2. Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами: офіційний переклад [Електронний ресурс] Режим доступу: http://www.coe.int/t/dghl/standardsetting/convention_violence/convention/Convention%20210%20Ukrainian.pdf.

Н.О. Поляк*

РОЗРОБЛЕННЯ СИСТЕМИ ПОКАЗНИКІВ ТА ІНДИКАТОРІВ ДЛЯ ВИЗНАЧЕННЯ СТАНДАРТІВ БЕЗПЕКИ ТА БЛАГОПОЛУЧЧЯ ДИТИНИ

Наразі актуальним питанням у сфері захисту прав дітей є відпрацювання та розроблення системи показників та індикаторів для визначення стандартів безпеки та благополуччя дитини. Ця мета лягла в основу наукової роботи, виконаної у 2019 р. НДІ праці і зайнятості населення на замовлення Мінсоцполітики, яка є продовженням дослідження за напрямом формування та запровадження стандартів безпеки та благополуччя дитини.

У результаті проведеного дослідження запропоновано науково обґрунтовані рекомендації щодо розроблення системи показників та індикаторів для визначення стандартів безпеки та благополуччя дитини, що передбачає врахування як наявних, так і рекомендованих (нових) показників та індикаторів за основними напрямками (сферами) життєдіяльності дитини для діагностики та оцінювання стандартів безпеки та благополуччя дитини. У рамках дослідження удосконалено базовий перелік та структуру показників та індикаторів для визначення стандартів безпеки та благополуччя дитини, а також здійснено оцінювання наявних показників та індикаторів, які мають вплив на стан безпеки та благополуччя дитини.

Розглянемо нижче окремі висновки та наукові обґрунтування за результатами представленого дослідження.

Перш за все, система показників та індикаторів щодо визначення стандартів безпеки та благополуччя дітей в Україні має передбачати вимірювання відповідних сфер безпеки та благополуччя дитини, відповідати визначенню пріоритетних напрямків для політичних дій та розробки відповідних програм у державі.

* к.е.н, завідувач відділу соціального прогнозу Науково-дослідного інституту праці і зайнятості населення Міністерства соціальної політики України і НАН України.

Основними напрямками (сферами), за якими пропонується визначити стандарти безпеки та благополуччя дітей в Україні, а відповідно і формувати систему показників та індикаторів, є:

- здоров'я;
- освіта;
- матеріальне благополуччя;
- сімейне середовище та соціальна участь;
- ризики та безпека.

Визначені напрями сформовані із врахуванням успішного міжнародного досвіду та пов'язані з усіма ключовими правами дитини, які закріплені національним законодавством,

У результаті проведеного дослідження здійснено узагальнення та оцінювання показників за основними напрямками (сферами) безпеки та благополуччя дітей, наявних у регулярних статистичних публікаціях, а також запропоновано перелік додаткових показників, які рекомендується запровадити до національних статистичних обстежень групи показників, що дозволить комплексно оцінити стан безпеки та благополуччя дитини та запровадити відповідні стандарти.

Так, наприклад, оцінювання показників за напрямом "Здоров'я" вказує на наявність суттєвих проблем, пов'язаних з інституційною неспроможністю системи охорони здоров'я, фінансовою незабезпеченістю програм захисту, слабкою взаємодією суб'єктів управління з кінцевими споживачами послуг. Затягування медичних реформ в Україні певною мірою не лише гальмує покращення якості медичного обслуговування дітей, але й не дозволяє проводити ефективні профілактичні заходи, що призводить до поширення інфекційних та вірусних захворювань серед дітей. Поряд з цим варто відмітити слабку комунікаційну діяльність з батьками та дітьми, в результаті чого Україна слабо використовує можливості допомоги їх адаптації до нових захворювань.

Позитивною є тенденція щодо покращення фізичного розвитку дітей закладів інституційного догляду та виховання. Втім, умови виховання дітей у закладах інституційного догляду та виховання відповідають стандартним вимогам, нерідко ведуть до виникнення "синдрому сирітства", який характеризується затримкою формування особистості, гіподинамії, пасивних форм відпочинку та розвитку психопатичних станів. Особливої уваги потребують тяжкохворі діти. Для реабілітації важкохворих дітей, які потребують паліативної допомоги і відповідних освітніх послуг.

Незважаючи на значні кроки, що робить держава у напрямку забезпечення здоров'я, діюча в Україні система охорони здоров'я та соціальної

підтримки недостатньо пристосована до потреб осіб з інвалідністю. В Україні діє медична модель інвалідності, яка передбачає, що замість надання послуг, сім'ям, які виховують дітей з інвалідністю пропонують медикаментозне лікування.

Підсумовуючи, рекомендації за напрямом "Здоров'я", слід зазначити, що з метою проведення постійного та періодичного моніторингу запровадження в практику України нових сучасних стандартів безпеки та благополуччя дітей, які забезпечуватимуть повноцінне дотримання та гарантування прав дітей, передбачених міжнародними та національними нормативними актами, існує нагальна потреба адаптації наявної статистичної бази даних до вимог цих стандартів. Зокрема, за напрямом "Здоров'я" статистичні показники, які на сьогодні обліковуються на постійній та періодичній основі, переважно характеризують рівень захворюваності дітей різними хворобами. Окремі дані щодо інших показників за напрямом "Здоров'я" можна віднайти у поодиноких нерегулярних обстеженнях, яких формуються за результатами опитування суб'єктів системи охорони здоров'я. Окрім того, зауважимо, що наявна на сьогодні статистична інформація за напрямом "Здоров'я" не має системного представлення та характеризується використанням різних критеріїв розподілу, що унеможлиблює здійснення системного аналізу сфери, виявлення проблемних точок та розробку якісних рекомендацій для їх вирішення. Тому, у межах дослідження за напрямом "Здоров'я" було розроблено науково обґрунтовані рекомендації щодо запровадження до національних статистичних обстежень нових індикаторів та групи показників для оцінки фізичного розвитку дитини, фізичних умов життя, якості харчування дітей, медичного забезпечення і обслуговування дітей.

Науково обґрунтовані рекомендації були розроблені також за напрямками освіта, матеріальне благополуччя, сімейне середовище та соціальна участь, ризику та безпека.

Отже, з метою проведення постійного та періодичного моніторингу запровадження в практику України нових сучасних стандартів безпеки та благополуччя дітей, які забезпечуватимуть повноцінне дотримання та гарантування прав дітей, передбачених міжнародними та національними нормативними актами, існує нагальна потреба адаптації наявної статистичної бази даних до вимог цих стандартів.

Очікуваний соціально-економічний ефект від впровадження результатів дослідження можна виразити такими якісними показниками як: розроблення та запровадження стандартів безпеки та благополуччя дитини в Україні; покращення чинної системи захисту прав дитини для забезпечен-

ня її найкращих інтересів; гармонізація та адаптація національних законодавчих норм у сфері захисту прав дитини до міжнародних норм.

I.B. Нікітіна*

ДУХОВНО-ПСИХОЛОГІЧНА ПІДТРИМКА ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ШКОЛИ НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ХАРЧОВИХ ТЕХНОЛОГІЙ

Духовно-психічне здоров'я людського потенціалу кожна цивілізаційна держава світу вважає пріоритетною цінністю прогресивного розвитку суспільства. Забезпечення та збереження цього вимагає розвитку духовних цінностей і психологічної підтримки самовираження та самовдосконалення молоді в університетському середовищі як майбутньої державотворчої, інтелектуальної та професійної еліти. Всесвітня організація охорони здоров'я затвердила Комплексний план глобальних і національних дій щодо зміцнення психічного здоров'я людей на період 2013-2020 років. За визначенням ВООЗ психічне здоров'я це стан суб'єктивного благополуччя, в якому людина реалізує свої здібності, може протистояти звичайним життєвим стресам, продуктивно працювати і робити внесок у суспільство.

У цьому сенсі психічне здоров'я молодої людини є основою її ефективного функціонування та самореалізації у соціумі. В Україні процес створення психологічної служби системи освіти розпочався з часів набуття незалежності. Нині при МОН працює Український науково-методичний центр практичної психології і соціальної роботи під керівництвом доктора психологічних наук В. Панка. Державою прийнято Концепцію розвитку охорони психічного здоров'я в Україні на період до 2030 року. Відповідно до наказу Міністерства освіти і науки України "Про затвердження Положення про психологічну службу у системі освіти України" та наказу ректора Національного університету харчових технологій у вересні 2018 року в університеті було створено Центр психологічної підтримки здобувачів вищої освіти. Там систематично (двічі на місяць) та системно проводяться засідання Психологічного клубу, психологічні дискусії, тренінги, тестування, індивідуальні психологічні консультації, круглі столи кураторів щодо актуальних проблем життя університетської молоді.

* кандидат психологічних наук, доцент кафедри гуманітарних дисциплін Національного університету харчових технологій.

Особливо усіх зацікавили зустрічі на такі теми: "Емоційний розум?"; "Як бути впевненим у собі? Подолання комплексів і стереотипів поведінки"; "Суїцид. Ставлення до життя і смерті"; "Нерозділене кохання. Мистецтво любити"; "Емоції без фільтрів. Почуття під контролем"; "Саморозвиток. Позитив і негатив"; "НЛП – безпека особистості"; "Психологія щастя"; "Асертивність. Ти жертва чи агресор?".

Під час карантину Психологічний клуб НУХТ працює на Телеграм каналі: <https://t.me/psynyht>. та у Фейсбук: <https://www.facebook.com/psychologynt>. Клуб – це творчий майданчик для дружнього спілкування та безумовного прийняття себе як особистості. Тут усіх об'єднує спільна мета та панує атмосфера довіри і безпеки. Це надає багато можливостей розвиватись і самовдосконалюватись. Створено сайт для здобувачів "Психологічна підтримка", на якому розміщено актуальну інформацію про роботу Центру психологічної підтримки, програму роботи Психологічного дискусійного клубу, а також корисні поради психолога щодо розвитку пізнавального потенціалу (наприклад, "Правила ефективного запам'ятовування", "Як виконувати творчі завдання"), розвитку стресостійкості ("Як керувати емоціями"), формування індивідуального стилю ділової комунікації ("Як виступати перед аудиторією", "Іспити без стресів"), поради для батьків тощо.

На сайті здійснюється анонімний електронний запис на безоплатні індивідуальні консультації психолога, що проводяться практичними психологами за стабільним розкладом у режимі конфіденційності. Процес професійного навчання у закладі вищої освіти відповідно до вимог євроінтеграції вищої школи стає більш складним за формами та змістом. Це підвищує вимоги до особистості здобувача, особливо першокурсника. Зміни умов навчання і нове соціальне середовище руйнують старі динамічні стереотипи та вимагають активації механізмів адаптації. Це може викликати стан психічного перенапруження.

Психологічна адаптація є провідним чинником і необхідною умовою якісної освіти в умовах ЗВО. Для особистості молодшої людини психологічно важливо піти шляхом адекватної самозміни, саморозвитку та самореалізації. Новизна статусу здобувача вищої школи, відсутність референтної групи, підвищені вимоги з боку професорсько-викладацького складу, збільшення обсягу самостійної роботи, напружений та жорсткий режим навчання й самовідповідальності вимагають від першокурсника значної мобілізації своїх можливостей для успішного навчання та входження у новий колектив. Істотний вплив на перебіг процесів адаптації суб'єкта навчання мають такі чинники як ставлення до обраного фаху, до свого майбутнього, рівень розвитку навчально-професійної мотивації, особистісне

самовизначення, ієрархія цінностей, індивідуально-типологічні особливості, ґрунтовне засвоєння культурних та соціальних норм поведінки тощо.

В Центрі психологічної підтримки НУХТ фахівцями систематично проводиться моніторинг адаптації першокурсників, психологічного клімату в академічних групах і морально-етичної поведінки та духовних цінностей лідерів груп з метою вчасного вирішення актуальних проблем процесу адаптації та профілактики булінгу.

1. Закон України "Про вищу освіту". [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18>.
2. Закон України "Про освіту". [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/go/2145-19>.
3. Наказ Міністерства освіти і науки України "Про затвердження Положення про психологічну службу у системі освіти України" [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/z0885-18>.
4. Основи практичної психології. Підручник/ В.Г. Панок // За наук. Ред. В.Г. Панка.-3-е вид. К.: Либідь, 2006.356 с.
5. Концепція розвитку охорони психічного здоров'я в Україні на період до 2030 року. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua>.
6. Mental Health: strengthening our response [El. resorse] / World Health Organization. URL: <https://www.who.int/news-room>.

С.А. Лозниця*

ПРИРОДА ЛЮДИНИ ТА СОЦІОКУЛЬТУРНІ ЧИННИКИ АГРЕСИВНОСТІ: ТЕНДЕНЦІЇ І МОЖЛИВОСТІ

Розмірковуючи над природою людини, зокрема, над можливостями, які може досягти людина, варто застановитися також і над чинниками, що саме може ускладнювати взаємини людей, з-поміж яких можна виокремити тезу про так звану "агресивність людини" чи "деструктивну природу" людини. Здійснюючи пошук відповіді на питання: "чи притаманне людині як виду явище агресивності?", видається доцільним проаналізувати концепти, які могли би підтвердити цю тезу чи спростувати. Однією з таких праць, які досліджують це питання, є "Анатомія людської деструктивності" Еріха Фрома, який ґрунтуючись на концептах представників інстинктивізму, біхевіоризму, необіхевіоризму, а також даних нейрофізіології, палеонтології та антропології намагається з'ясувати цю проблему.

* к.філос.н., науковий співробітник Інституту філософії імені Г. С. Сковороди НАН України.

Одним із узагальнень, які постулює автор на перших сторінках своєї праці, є те, що "ми маємо розрізнити у людини два цілком різних види агресії. Перший вид, спільний і для людини, і для всіх тварин, – філогенетично закладений імпульс до атаки (чи до втечі) у ситуації, коли виникає загроза життю. Ця оборонна, як він її називає, "доброякісна" агресія слугує справі виживання індивіда та роду; вона має біологічні форми і загасає, як тільки зникає небезпека. Другий вид представляє "злаякісна" агресією, – це деструктивність та жорстокість, що властиві лише людині й практично відсутні в інших ссавців; вона не має філогенетичної програми, не слугує біологічному пристосуванню і не має ніякої мети" [3, с. 16]. Підтвердження цієї позиції обстоює Фром у своїй праці.

Так, з-поміж праць представників інстинктивізму Еріх Фром досліджує теорію агресії Конрада Лоренца. Однією з ідей Лоренца, на яку звертає увагу Фром, є "гідралічна модель агресивності" [3, с. 35], що проявляється так: "специфічна енергія, необхідна для інстинктивних дій, постійно накопичується в нервових центрах, і, коли накопичується достатня кількість цієї енергії, може статися вибух, навіть при цілковитій відсутності подразника" [3, с. 34]. Відтак, провідною думкою праці К. Лоренца "Так зване зло" є концепт внутрішньовидової агресії. У людському суспільстві цей принцип Лоренц пропонує вирішувати у такий спосіб: "якщо в якійсь місцевості хочуть влаштуватися кілька лікарів, чи торговців, чи механіків з ремонту велосипедів, то представники будь-якої з цих професій чинитимуть найкраще, розташувавшись якнайдалі один від одного" [1, с. 38]. Дещо інший підхід обстоюють представники теорії середовища, провідною думкою яких є те, що "людська поведінка формується винятково під впливом соціального оточення, тобто визначається не "вродженими", а соціальними і культурними факторами" [3, с. 56]. Так, необіхверіст Беррес Фредерік Скіннер, за словами Фрома, "довів, що через правильне застосування позитивних "стимулів" можна неймовірно змінювати поведінку як тварини, так і людини [...]" [3, с. 58]. На думку Фрома, Скіннер є наївним раціоналістом, який ігнорує людські пристрасті [3, с. 66].

Натомість Еріх Фром намагається спростувати концепт деструктивної природи людини і вбачає причину агресії "у специфічних умовах людського існування" [3, с. 267]. Пояснення свого міркування Фром вибудовує, зокрема, на таких положеннях: "Тварина сприймає як загрозу тільки очевидну небезпеку, що існує в цей момент [...]" [3, с. 267]. "Людина має не тільки спроможність передбачати реальну небезпеку в майбутньому, але вона ще дозволяє себе умовити, допускає, щоб нею маніпулювали, керували, переконували" [3, с. 268]. Так, "тільки під страхом смерті вдавалося

навіть солдатам почуття поваги до мудрості вождя і віру в поняття "честі" [3, с. 137]. Окрім того, Е. Фром звертає увагу на ситуацію несвободи, уточнюючи, що ця теорія не є прийнятною для людського суспільства: "Є безліч прикладів, які доводять, що не висока щільність населення як така є причиною людської агресивності, а ущербність соціальної структури, втрата справжніх людських зв'язків і життєвих інтересів" [3, с. 151].

Отож, на підставі розгляду результатів досліджень представників тих чи інших наук, вивчених Еріхом Фромом, можна підсумувати, що в природі людини не притаманна тенденція до агресивності; значною мірою подібні прояви обумовлені соціокультурними чинниками. Відтак, постає важливим з'ясувати ті можливості, які би сприяли подоланню деструктивних проявів у взаєминах людей.

Один із можливих шляхів знаходження згоди між особами пропонують представники комунікативної філософії, важливим підходом якого є застосування дискурсу, що має стати підґрунтям порозуміння. З-поміж тез, постульованих дослідниками, можна відзначити заміну "комунікативної дії" на "дискурс" задля знаходження "дискурсивного взаєморозуміння" (Ю. Габермас), досягнення "ідеальної комунікативної спільноти" через "реальну комунікативну спільноту", що передбачає запровадження "етики відповідальності" (К.-О. Апель), "згуртованість спільноти" певною "ідеєю" як передумову "змістовної комунікації" (К. Ясперс), досягнення "справжнього життя" через "Зустріч" "Я і Ти", що є дотиком до "глибинної сутності людини" (О.Ф. Більнов) [Див.: 2, Хабермас Ю., с. 84-90; Апель К.-О. с. 46-60; Ясперс К., с. 132-148; Більнов О.Ф., 157-170].

1. Лоренц К. Агрессия (так называемое "зло") / пер. с нем. Г.Ф. Швейника. М.: Издательская группа "Прогресс", "Универс", 1994. 272 с. (Б-ка зарубежной психологии).
2. Ситниченко Л. Першоджерела комунікативної філософії. Навчальний посібник для студентів гуманітарних спеціальностей вищих навчальних закладів. К.: Либідь, 1996. 176 с.
3. Фромм Э. Анатомия человеческой деструктивности / Пер. с нем. Э. Телятниковой. М.: ООО "Издательство АСТ", 2004. 635 с. (Philosophy).

Наукове видання

**Суспільно-науковий проект
"Духовні цінності українського суспільства
у світлі співпраці суспільствознавства і богослов'я"
(2001-2020)**

**Цивілізаційні,
економічно-правові та духовні чинники
відродження та збереження людського
потенціалу України: погляд
суспільствознавства та богослов'я**

ХІХ

ВСЕУКРАЇНСЬКА НАУКОВО-ПРАКТИЧНА КОНФЕРЕНЦІЯ

Відповідальний за випуск: Баранівський В.Ф.
Відповідальний технічний редактор
та комп'ютерна верстка *Цаплук І.В.*

Підп.до друку 23.12.2020. Формат вид. 60x84^{1/16}
Папір офсет. № 1. Офс. друк. Гарн. "Times New Roman Cyr"
Ум. друк. арк. 4,27. Обл.-вид. арк. 4,42.
Наклад 300 прим. Зам. 45.

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до державного реєстру
видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції
Серія ДК № 1824 від 02.06.2004.

ВНЗ «Національна академія управління»
03151, Україна, м. Київ, вул. Ушинського, 15, км. 312.
тел. 242-24-46, 242-24-64, 242-10-95,
www.nam.kiev.ua, NAU-kniga@ukr.net

Віддруковано згідно з наданим оригінал-макетом
ТОВ «Наш Формат»
Україна, 02105, м. Київ, пр-т. Миру, 7